

Hüdâyî Vakfının 17. Yüzyılındaki Hizmetlerine Çağdaş Sivil Toplum Anlayışı İle Bir Yaklaşım

DR. CANGÜZEL GÜNER ZÜLFİKAR
Kuzey Carolina Üniversitesi Dini Etüdler Bölümü

1. Giriş

Bu tebliğ metninin konusunu Azîz Mahmud Hüdâyî dergâhının vakfı ve hizmetleri ile çağdaş benzeri kurumların hizmet anlayışlarının karşılıklı sorgulanması oluşturmaktadır.

Tebliğ metnimi hazırlarken 1999'da Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih bölümünde tamamladığım doktora tezimden¹ yararlandım. Vakıfların toplum hayatındaki rolü, çok yönlü araştırılması gereken bir konu olarak gündemimizdedir. İstanbul'da Osmanlı sultanlarına yakınlığı ile bilinen, Celvetî tarikinin kurucusu, âlim ve şeyh Azîz Mahmud Hüdâyî, eserleri, dilden dile dolaşan ilâhileri, kurduğu vakıf ve hizmetleriyle dört yüz yılı aşkın bir zamandır tanınmaktadır.

Geçtiğimiz yıllarda dünyada egemen olmak isteyen unsurlar arasında çok revaçta olan ve iddia edildiği şekilde gerçekleşmesi için uğraşılan medeniyetler çatışması² tezinin karşı tezi, yüz yıllar önce vakıf medeniyetini kuranlarca yaşanarak ortaya konulmuştur.³ Bu anlayışın bir ürünü olan, Hüdâyî vakfına ait verileri, siyaset bilimi ve sosyolojinin yöntemleri ile tarihî bakış açısından sorgulayarak değerlendirmek istedim. Hüdâyî vakfı ürettiği hizmetleriyle, halkın her kesiminden insanın katkılarıyla, devletten bağımsız, ayırım gözetmeksizin topluma hizmet götürmeyi amaçlayan, ortak bir faaliyet alanı oluşturabilmiş midir? Hüdâyî vakfının kuruluş belgelerinde 17. yüzyılda resmî veya devlete ait olmayan⁴

Aziz Mahmud Hüdâyi Câmii üsten görünümü

hizmet varlığından söz etmek mümkün müdür? Batıda sunulduğu şekliyle “or-
yantal despotizm,”⁵ halkın hayatında egemen miydi? Bu sorulara cevap ararken
araştırmamın kaynakları ve diğer tartışmaların özetinden konuya giriş yapmak
istiyorum.

2. Vakıf Medeniyetinin Kaynağı

Bu makalede kullanılan birincil kaynaklar Hüdâyî vakfının vakfiyeleridir.⁶ Azîz
Mahmud Hüdâyî, vakfiyelerinde çok açık bir dille Allah rızâsını tahsil için ha-
yır yapmak istediğini belirtmektedir. Bu arzusunu imanının kaynağı olan
Kur’an’a dayandırmaktadır. Hemen her biri bir edebî eser mahiyetinde olan Hü-
dâyî vakfiyenâmelerinde sıkça tercih edilen Kur’an âyetlerinden meselâ; Bakara
sûresinde “...kendiniz için önden gönderdiğiniz her hayrı Allah katında bula-
caksınız...”(Kur’an 2:110)⁷; Âl-i İmrân sûresinde “Her insan ölümü tadacaktır.
Kıyâmet günü ecirleriniz size mutlaka ödenecektir. Ateşten uzaklaştırılıp cenne-
te sokulan kimse artık kurtulmuştur. Dünya hayatı, zâten, sâdece, aldatıcı bir ge-
çinmeden ibârettir.” (K 3:185), Zilzâl sûresinde “Kim zerre miktar hayır yapmış-
sa onu görür.” (K 99:7) şeklinde ifade bulan dünya görüşü vakıf müessesesinin
esas gayesidir.⁸

Azîz Mahmud Hüdâyî’nin vakfiyelerinde zikredilen diğer âyetler ise şöyledir:
Mülk sûresinde “Hükümranlık elinde olan Allah yücedir ve O her şeye Ka-
dir’dir.” (K 67:1), Nahl sûresinde “Sizde olanlar tükenir ama, Allah katında olan-
lar sonsuzdur, tükenmez. Sabredenlere ecirlerini, yaptıklarından daha güzeli ile
ödeyeceğiz.” (K 16:96), Mü’min sûresinde “Bugün herkese kazandığının karşılı-

ğı verilir. Bugün haksızlık yoktur. Doğrusu Allah, hesabı çabuk görendir.” (K 40:17), Nisâ sûresinde “Kim Allah’a ve Peygambere itâat ederse, işte onlar Allah’ın nîmetine eriştiği peygamberlerle, dosdoğru olanlar, şehîdler ve iyilerle berâberdirler. Onlar ne iyi arkadaşlardır!” (K 4:69), Enbiyâ sûresinde “Zekeriyâ da: “Rabbim! Beni tek başıma bırakma, Sen vârislerin en hayırlısıdır” diye nidâ etmişti.” (K 21:89), Bakara sûresinde “Vasiyeti işittikten sonra değiştiren olursa, bunun günahı değiştirenlerin üzerinedir. Allah şüphesiz işitir ve bilir.” (2/181).

Bu örnekleri çoğaltmak mümkün olmasına rağmen biz buraya bir kaç tanesini aldık. Söz konusu âyetlerin içeriklerinden anlaşılacağı gibi vâkıf Azîz Mahmud Hüdâyî dünya hayatının kalıcı olmadığına, gerçek güç sahibinin Allah olduğuna inanarak malını ve sahip olduğu her şeyi vakfetmiştir. Bu dünya görüşü temel prensip olarak vakfiyelerinin tamamından anlaşılmaktadır. Kendisi (bugünün söyleyişle) hukukçu ve aynı zamanda bir tarikat şeyhi olarak çizdiği devrinin yüksek eğitimli din adamı portresinde yaşamının her anında Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan temel ahlâk prensiplerini kurduğu müessese ile yaşamak gayretini ifade etmektedir.

Profesör Bahaeddin Yedi yıldız,⁹ “Türk kültür sisteminin dinî boyutunun temelini teşkil eden Kur’ân âyetlerine iki örnek vermektedir: “Allah’a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar, Hayrât’ta yani hayrî ve sosyal işlerde birbirleriyle yarış yaparlar, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.” (K 3:114).”Herkesin (ve her milletin) yöneldiği bir yönü ve yöntemi vardır. Siz hayrât yapmaya koşun, bu hususta birbirinizle yarış edin...” (K 2:148).

Kur’ân-ı Kerîm’in Osmanlı Türk kurumlar tarihinde bu şekilde yer sahibi ve hatıta kaynak oluşu üzerinde özellikle günümüzdeki menfî şartlandırmalar sebebiyle daha çok durmak gereklidir. Öteki dünya anlayışı ve “vereninin esas alan olduğuna” dair Hz. Aişe’den nakledilen hadiste de belirtildiği şekilde hayır işlemek, halka hizmete koşmak ve hele de kul hakkını gözetmek¹⁰ gibi ince düşüncelerle örülmüş “hayrat” kavramını vakıf kuruluşlarının gayesi olarak tarif edebiliriz. “Osmanlı dönemi Türk toplumunda insanların maddî ve mânevî ihtiyaçlarını karşılamak üzere tesis edilen vakıf kuruluşlarının neden son derece yaygın olduğunu anlamak”¹¹ için gönül huzuru ve iki dünya mutluluğunu arayan hayat gayesi yeterince açıklayıcıdır.

Vakıf kurucuları hakkında kullanılan “sâhibü’l-hayrât” sözü insanların hayattaki hedeflerini ortaya koymaktadır. Vakıflar, Allah’a hesap vereceğine inanarak, yani ahiret gününü düşünerek yaşamış insanların hizmet anlayışının eserleridir. Azîz Mahmud Hüdâyî, vakfı ve hizmetleri ile bize asırlar öncesinden adeta karşılık beklemeden hizmete koşmak, insanların ihtiyaçlarını görmek ve bu suretle cemiyette nizamın, ahengin temini için çalışmak bahislerinde misal teşkil etmektedir.

Hüdâyî vakfının hizmetleri, şu üç ana başlıkta toplanabilir: eğitim-öğretim hizmetleri, sosyal hizmetler, dinî hizmetler. Bunların çağdaş sivil toplum kuruluşlarının hizmet alanları ile karşılaştırılması “sivil toplum” kavramını üreten Batılı sosyologların ve siyaset bilimcilerin anlayışları doğrultusunda tam olarak yapılamaz. Çünkü Batı’da sivil toplum düşüncesi ekonomik olarak ezilen kitlele-

rin isyanlar ile dile getirdikleri ve demokrasi idaresi ile çoğunluğun sesinin ifade edilmesi amacıyla ortaya çıkmıştır.

Elimdeki malzemedan yola çıkarak vakıf hizmetlerinin sivil toplum anlayışına temel oluşturduğu kanaatimi ispata çalışacağım. Bu girişimde yalnız değilim. Bu konuda yakın geçmişte yayınlanmış makale ve kitaplar mevcuttur. Biz ekonomik ve teknolojik geri kalmışlığın Doğu kültürü veya İslâm dininden kaynaklanmadığına dair araştırmaları yine Batı'lı akademisyenlerden okuyunca ancak belki ikna oluruz. Bana kalırsa kendi özelliklerimizi anlamamız çok daha önemlidir. Tarih bilmek, bugünü ve yarını anlamak için elzendir. Gecikerek de olsa, bütün bu eski oryantalist yaklaşımlarından kurtulmak için dürüst araştırmalarla çalışmak görevimizdir. Amacım mevcut perişan halimize ne özür üretmek, ne de geçmişin harikalarına yanıp yakılmak. Modern dünyanın (Türkiye de dahil olarak) yaşadığı problemlerin, tatminsizliklerin aşılmasına biz elimizdeki bu kaynaklarla çare olabilir miyiz? sorusunu da soruyorum. Öncelikle kendi adımıza ekonomik kalkınma, adalet ve huzurla yaşamak, teknolojinin nimetlerinden yararlanırken kültürel güzelliklerimizi korumak, bütün bunları yaparken halkın yediden yetmişe uyanık bir şuurla kendi kendine hizmet götürmek yarışında yaşaması demokrasinin işlerliğini zenginleştirebilir mi? sorusu da diğer bir merakım.

Günümüze kadar sivil toplum kuruluşları hakkında yapılan tartışmalarda basıncı Doğu medeniyetinin kesinlikle sivilleşmediği hep barbar hükümdarlar elinde kişiliksiz olduğu söylenir.¹² Aksini isbat eden çalışmalar Türkçe'de de yayınlandıkça bu türlü efsanevî kuruntular hükmünü kaybedecektir.¹³ Miriam Hoexter, "Vakıf Müessesinde Aksettiği Vechile Allah'ın ve Kulların Hukuku"¹⁴ isimli makalesinde, çalıştığı belgelere dayandırarak vakıflarda devlet dahil olmadığı fikrini ileri sürer. Ona göre, "vakfın kavram olarak ne olduğunu anlamının anahtarı Allah'ın ve kulların hukukunun ne olduğunu öğrenmektir."¹⁵ Hoexter makalesinde hayrî ve zürrî vakıflar arasında bir karşılaştırma yapar, kurulan vakıf aile yararına dahi olsa sonuçta bu vakıfların da bir başka özel vakfın kaynaklarına katılmasına dair hükmün olması sebebiyle yine Allah rızasının tahsilinin vâkıfların ana gayesi olduğu üzerinde durur.¹⁶ Turner ise, sivil toplum kavramının "Oryent" denilen Doğu'nun "sadece devletten ibaret olup, orada toplumdan söz edilmesinin mümkün olmadığını ve bunun oryantalizmin tanımını olduğunu" söyler.¹⁷

Hoexter, "Vakıf ve Halka Açık Alan"¹⁸ makalesinde sivil toplumun Doğu ile Batı arasındaki en önemli farkını şöyle açıklar: "19. yüz yıldan önce, Batıda yönetenle yönetilenler arasında çok iyi açıklanmış resmî ilişkiler olduğu halde İslâmî toplumlarda yönetenle toplum arasında genel ve yaygın kıymet hükümleri ve sosyal değerlerde kökleşmiş resmî olmayan bir anlayış esastır." Yazar devamla sivil toplumun ortaya çıkışında vakfın rolü hakkında "Vakıf çalışmaları; yöneticiler, idarî erkân ve memurların, —fakir-zengin, erkek-kadın— bütün bir Müslüman topluluğu ile yanyana çok canlı bir halka açık alan oluşturulması ve geliştirilmesinde pay sahibi olarak yaşadığını ortaya koymaktadır. Hakikaten, toplumun bütün unsurları vakıf aracılığıyla yönetenler dahil olmak üzere, ümmetin hizmetinde seferberdirler." demektedir.

Hoexter; vakıf ve kurucusu vâkif veya vâkifeler hakkında ise şu aşağıda kısmen çevirisini yaptığımız satırları yazmıştır:

Hayırseverliğin tanımı vakıf ile çok geniş bir yelpazede, aile üyelerinden tüm bir cemiyete hizmete varana dek bir çok müessesesyle hizmet vermek ve bu hizmette devamlılığı sağlamaktır. (...) Bu suretle vakıflar yöneten otoriteyle vakıf hizmetlerinden yararlanan gruplar arasında bir alan oluşmasını temin ederek resmî alandan bağımsız halka açık bir alanın oluşmasına da yardım etmiştir. (...) Vakıflar ayrıca toplumu yöneticisiyle bütünlemede bir arada durmalarını sağlamak da hizmet vermiştir. Vakıflar, ayrılık ve yabancılaşma yerine paylaşılan değerlerin güçlü bağı, yaygın kültürel semboller ve idareciyle toplum arasında ortak bir dil tesis edilmesine de yardım etmişlerdir.¹⁹

Vakfın Müslüman cemiyetlerindeki rolünün anlaşılması için buradaki örneğimiz, Azîz Mahmud Hüdâyî hazretlerinin Üsküdar'daki dergâhının vakfıdır. 16. ve 17. yüz yıllardaki hizmetlerini kuruluş belgeleri olan vakfiyeleriyle çalıştığımız bu vakıf hakkında vereceğimiz bilgiler zaman zaman Hüdâyî âsitânesine sonradan gelir ve hizmetleriyle katılmış diğer vâkif ve pek çok vâkife vakıflarından örnekleri de havidir. Çalışmayı sadece dergâhın şeyhi ile sınırlandırmak ve yalnız Hüdâyî hazretlerinin vakfiyeleri ile yetinmek de mümkündür. Ancak, sosyal tarihe ışık tutacak o kadar canlı ve renkli malzeme ile çalıştıktan sonra bunlardan da bir nebze olsun bahsetmek gerekir diye düşündük.

3. Hüdâyî Vakfı

1589-1595 yılları arasında kurulmuştur, binaların tamamının inşası takriben 1623 yılında tamamlanmıştır. Z(viye, mescid, im(reth(ne, türbe, çeşme ve meşrutalardan meydana gelen külliye'nin ilk yapıldığı zamanki şekli hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Önce mescid olarak yapılan kısım daha sonra bir minber il(vesiyle 1598 yılında camiye çevrilmiştir.²⁰ Külliye, bu tevhidh(ne ile etrafında yer alan derviş hücreleri, aşhane-imaret niteliğinde büyük bir mutfak, tamh(ne, biri Hüd(y('ye, dördü kızlarına ait beş meşrutahane ve cümle kapısı ile bunun yanındaki iki çeşmeden meydana gelmekteydi. Bu yapılara, Hüd(y('nin hayatının sonlarına doğru yapılan türbesi de eklenmiştir.²¹

Azîz Mahmud Hüdâyî, külliye'ye hayatîyet vermek maksadıyla kurduğu vakfından, külliye'nin bütün unsurlarının bakımı ve gerektiğinde tamir edilebilmesi için, yapılacak harcamalarda kullanılmak üzere tahsisat ayırmıştır. Buna göre; bütün akarat, cami, şadırvan ve çeşmelerin gerektiğince, öncelikle tamirleri yapılacaktır.²² Hüdâyî'nin 9. Vakfiyesinde²³, “evvelen ibka-i rakabe-i vakf takdim ve masalih-i bina ve meremmet tetmîm” denilerek vakfa gelir sağlayan mevkufâtın tamir ve bakımlarıyla onların korunmasının ön sırada yer alması gerektiği belirtilmiştir. Zira külliye'de devr-i dâimi sağlayan bunların varlığıdır. Bilâhare, yaptırdığı şadırvan, cami, dergâh gibi külliye'nin unsurlarının bakımını istemiştir.

Söz konusu hayır kuruluşlarının sürekli işleyebilmesi, masraflarının karşılanabilmesi ve bu müesseselerdeki görevlilerin ücretlerinin ödenmesi için düzenli gelir kaynağı olan mal varlığı, vakıf akdinin esas konusunu oluşturmaktadır.

4. Hüdâyî Vakfının Gelirleri

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin, külliye giderlerini karşılamak üzere vakıf olarak tahsis ettiği taşınır ve taşınmaz mal varlığı Tablo-1'de gösterilmiştir. Hüdâyî Türbe Koleksiyonu (HTK)'nda bulunan Azîz Mahmud Hüdâyî'ye ait 12 vakfiyeye göre vakıf gelirlerini 4 ana başlık altında belirledik. Bunlar; meskenler, iktisâdî kuruluşlar (ticaret yerleri ve sanayi işletmeleri), tarım işletmeleri ve nakit paradır. 1.407.600 akçe olan nakit paranın toplam akar içindeki yüzdesini bulmak amacıyla, Hüdâyî Türbe Koleksiyonunda bulunan 1594-1615 yılları arasındaki ev satış belgelerinden satılan menzillerin ortalama satış ücretini 16.000 akçe olarak tespit ettik. 1.407.600 akçeyi 16.000 akçeye bölmek suretiyle de bu parayla 88 menzil alınabileceğini hesapladık.

Tablo - 1: Hüdâyî Vakfı Akarları (Gelir Grupları)

Akarmın Kategorisi		Cinsi	Toplam Gelire Nispeti
Mesken		26 menzil 47 oda	%36
İktisâdî Kuruluşlar	Ticaret yerleri	28 dükkân 1 kayıkxane	%19
	Sanayi işletmeleri	4 fırın 5 değirmen	
Tarım İşletmeleri		Bulgurlu karyesi 2 bahçe 1 bağ 1 ceviz bahçesi	%1
Nakit para (Akçe)		1.407.600 (88 Menzil eşdeğeri)	%44

4.1. Mesken

Mesken başlığı altında yirmi altı menzil ve kırk yedi oda veya hanenin, vakfedildiğini tespit ettik. Vakfedilen menziller Üsküdar'da, Bulgurlu karyesi, Bulgurlu karyesindeki Gaziler Depesinde, Kefce mahallesi, Kefce mahallesinde Gü-

Azîz Mahmud Hüdâyi Câmii avlusu

zelce Evliya Mezarı yakınında, Cami-i Cedîd mahallesi, Merhum Dâvûd Paşa mahallesi, Hamza Fakih mahallesi, Gülfam Hatun veya Gülfam mahallesi, Ahmed Çelebi Mescidi mahallelerinde yer almaktaydılar.

Menzillerin bir çoğunda altı-üstlü odalar, avlular, sofalar, çeşme, su kuyusu, küçük veya meyveli-meyvesiz ağaçları ile büyük bahçeler, kenif, bazılarında ahır, kimisi etrafı duvarla çevrili bir ortak avluya bakan odalar ve bu ortak avluda ortak kullanım için su kuyusu bulunan menzillerdi.

Vakfiyelerde geçen menzil, beyt, oda, hane veya ev kelimelerini bütünüyle mesken grubunda birleştirdik.

Meskenlerin 9 tanesi dışında kalan konut tipleri, “icâre-i mu’tâde” ile kiraya verilecek, kira gelirleri de vakıfta toplanacak ve külliyeinin fonksiyonu kısmında ele alacağımız hizmet gruplarının giderlerine dönüşeceklerdir. Sözü edilen dokuz menzilin “tasarruf ve süknâ hakkı” hayatta oldukça vâkıfın kendisine ait olacak, vefâtından sonra ise bu evlerle ilgili kullanma ve oturma hakkı tamamıyla evlâdına geçecektir. Bu hususla ilgili şartlar külliyeinin hizmetleri bölümünde ele alınmaktadır.

4.2. İktisâdî Kuruluşlar

İktisâdî kuruluşlar kapsamında ticarî ve sınaî faaliyet göstererek vakfa gelir getiren yirmi sekiz dükkân, beş değirmen, dört fırın ve bir kayıkhaneye bulunmaktadır.

Üsküdar'da Kefce mahallesinde on dört dükkân, dört bakkal dükkânı, bir dakik dükkânı (3. ve 5. vakfiyeler), Cami-i Cedid mahallesinde üç ve Merhum Dâvud Paşa mahallesinde beş dükkân (3. vakfiye), Gülfam çarşısında da bir nalçacı²⁴ dükkânı kiraya verilerek elde edilecek gelirden çeşitli hizmetler görülecektir.

Değirmenlerin geniş ahırları ve atların yemlik yerlerinin bulunduğu müstemilâ-tından da bahsedilmektedir. Söz konusu fırınların üçü ve beş at değirmeni Üs-küdar'da Kefce mahallesindedir (3. ve 5. vakfiyeler). Cami-i Cedid mahallesinde de bir fırın vardır (3. vakfiye).

Şemsi Paşa mahallesinde ise bir kayıkhanesi vardır (5. vakfiye).

4.3. Tarım İşletmeleri

Tarım işletmeleri kategorisinde bahçeler ve Üsküdar'da Bulgurlu karyesinin tamamı (bütün gelirleri ve tasarruf hakkı Hüdâyî'ye padişah tarafından verilmiş olarak) yer almaktadır.²⁵

Vakfiyelerde verilen tariflere göre bu bahçelerden Üsküdar, Bulgurlu'dakinin içinde meyveli-meyvesiz ağaçlar, bağ, üç su kuyusu, iki ev ve bir avlu vardır (2. vakfiye).

Üsküdar, Toygar mahallesindeki bahçede meyveli-meyvesiz ağaçlar, akar su, iki su dolabı, su kuyusu üzerinde bir gurfe (cumba, balkon, çıkıntılı pencere), kenif ve avlunun da bulunduğu anlatılmıştır (9. vakfiye).

Üsküdar, Kefce mahallesindeki ceviz bahçesi için bu şekilde ayrıntılı bilgi veril-memektedir (3. vakfiye).

Vâkif, bu bahçelerin de meskenler gibi "icâre-i mu'tade" ile kiraya verilmelerini şart etmiştir. Buraya kadar incelediğimiz vakıf akar gruplarının tamamının kira-ya verilmesi ve elde edilecek gelirden külliyyede gerçekleştirilecek hizmetlere kaynak oluşturulması düşünülmüştür.

4.4. Nakit Para

Toplam 1.407.600 akçe olan nakit paranın yıllık %10 faizle nemalandırılması istenmiştir. Bu şekilde elde edilen gelirle yapılacaklara ait şartlar 7, 8, 9, 10, 11 ve 12. vakfiyelerde belirtilmektedir.

Nakit paranın işletilme şekli ve şartlarına örnek olmak üzere 7. vakfiyede; "se-ne-i kâminden on akçe on bir akçe olmak hesabı üzere rehn-i makbuz-ı kavî ve kefil-i mukîm-i melî ile yed-i mütevellî ile ale'l-vechi'l-şer'iyyi'l-helâl istirbah ve istiğlâl olunub" denilerek vakfedilen paranın, vakfın mütevellisi tarafından, yıl-lık %10 faizle nemalandırılmasının istendiği görülmektedir.

Altı vakfiyede vakfedilen toplam para miktarı 1.407.600 akçedir. Ana paraya do-kunulmadan, yüzde 10 üzerinden faize verilen paranın geliri ile yapılacak hiz-metler giderler kısmında açıklanmaktadır.

“Bankacılık sektörünün olmadığı o dönemde, bu faaliyetin ülke ekonomisine katkısını tahmin etmek güç olmasa gerektir.”²⁶

Azîz Mahmud Hüdâyî Külliyesinin para olarak gözükmeyen, başka gelir statüsünde kaynakları da bulunmaktadır. Bunlar özellikle padişahların verdiği temliknamelerde belirtilen bazı vergi gelirleridir. Meselâ, Midilli Sancağında Kara Kuyu isimli bir manastırın mahsûlü Hüdâyî cami ve türbesinin kandillerinin yağı için tahsis edilmiştir. Ayrıca, Yanbolu kazasındaki Garibceler Karyesi vergi gelirleri Hüdâyî türbesinin şem’, revgan ve sair levazımına sarf olunmak üzere tahsis edilmiştir. Yine Yanbolu kazasında Karlıca mezraası vergi gelirleri Hüdâyî türbesi vakfına verilmiştir.

Hüdâyî Türbe Koleksiyonunda söz konusu karye, mezraa ve sair yerlerin vergi gelirleri ile ilgili külliye görevlilerinin sunduğu arz-ı haller ve bunların cevabı niteliğinde gerekenin yapılmasını isteyen padişah emirlerini içeren pek çok tevkî’, nişan, mülkname, berat ve tecdid-i berat bulunmaktadır.

Üsküdar’da Bulgurlu ve Gaziler Depesi karyelerinin Şeyh Azîz Mahmud Hüdâyî’ye temlik ve bütün vergi gelirlerinin kendisi tarafından tespiti, kaydı ve toplanmasının yapılması konusundaki emr-i şerîfin sûretinde²⁷, buraları “ister satın, ister hibe etsin, ister vakfetsin” denilerek hatt-ı hümayun ile kendisine temlik olunmuştur. Söz konusu karyeler “tekâlif-i örfiyeden” de muaf tutulmuşlardır. Bu konuda, “subaşılar, beytü’l-mâl emîni ve cizyedârlar” tarafından rahatsızlık verilmemesi hususunda padişah fermanlarında kesin bir ifade kullanılmıştır.

Azîz Mahmud Hüdâyî’nin padişahlarla yakın münasebeti bulunduğunu ve onlarla mektuplaştığını gösteren belgelerde,²⁸ vaaz vermek gibi görevler karşılığında kendisine padişah vakıflarından ücret tahsis edildiği belirtilmektedir.

Vakfın kuruluşunda Azîz Mahmud Hüdâyî 1.407.600 akçe vakfetmiştir. Kurulan sair vakıflar külliyenin ayakta kalmasını ve hizmetlerinin devamlılığını bu sûretle sağlamışlar ve külliye canlılığını koruyabilmiştir.

Nakit para konusunda üzerinde durulması gereken mesele paranın değeri ile kuruş ve akçe arasındaki farktır. “...1565 yılında hem gümüş para birimi olan akçe hem de altın para birimi olan Sultaniyye veyahut Hasene-i Sultaniyye ufak çapta birer ayarlama geçirmişlerdir. O zamana kadar akçe, asrın başından beri 0,731gr. ağırlığında bulunuyordu. Ayarlama neticesinde ağırlığı 0,680 grama düştü.”²⁹

“...1584-86 yıllarında akçe %50 nispetinde ayarlandığından altın fiyatları normal olarak iki misline çıktı ve altın yüz yirmi akçeye tedâvüle başladı. Ancak piyasadaki raic daima bu resmî kurun üstüne çıkıyordu. On yedinci asrın ilk yarısı piyasa kurunu resmî kura yaklaştırma çabalarıyla geçti. Akçe ayarlanıyor ve kırılıyordu. Müteaddit defalar sikke tashihine ihtiyaç görülüyordu.”³⁰ Tıpkı günümüzde olduğu gibi o devirde de halk parasının değerini korumak istemiş ve bunun için kuruşu tercih etmiştir. Vakıflarda çalışan görevlilerin ücretleri ise akçe ile ödenmiştir.

5. Hüdâyî Vakfının Giderleri

Hüdâyî Türbe Koleksiyonunda yer alan 79 sıra numaralı muhasebe defterinde Hüdâyî Külliyesine gelir getiren Hüdâyî vakıfları ve ona mülhak vakıfların çalışanlarının ücretleri gösterilmiştir. Cemâziyelevvel 1091/Mayıs 1680'de tutulmuş bu deftere göre, görevlilere günlük 1.853,5 akçe ücret dağıtılmaktadır. Bu günlük toplam giderin 1.596,5 akçesi sadece tilâvet görevlerine ödenmektedir. Geri kalan 257 akçe, 104 kişiye sair hizmetler karşılığı olarak ödenmektedir. Bu hizmetler; cami, mescid, mektep, matbah görevleri, su yolu tamirciliği ve vakıf yöneticiliği görevlerini kapsamaktadır.

Külliyenin oluşumundan itibaren geçen altmış yıl içinde, dinî hizmetler kapsamında ele aldığımız tilâvet (yani sevâbı hediye edilmek üzere hatim ve başka dualar okunması) işinin masrafları toplam harcamalar içinde en fazla yeri tutmaktadır.

HTK 12 numaralı muhasebe defterinde Gurre-i Muharrem 1087/Mart 1676-Gâyet-i Zilhicce 1090/Ocak 1680 tarihleri arasında Azîz Mahmud Hüdâyî'nin kurduğu külliye camii, türbe ve zaviye vakıfları ile bunlara mülhak vakıfların gelir ve giderleri gösterilmiştir. Muhasebe defteri, bize vakfiyelerin içeriklerinin uygulamada gerçekleşip gerçekleşmediğini göstermektedir. Vâkıfların belirledikleri kaynaklardan elde edilen gelirler akar olarak kaydedildikten sonra, bu gelirlerin vâkıfların tayin ettikleri şartlara göre hangi hizmetlere hayrat olarak harcandığı da giderler grubunda belirtilmiştir.

İncelediğimiz 12 numaralı defterdeki gelir gider durumu aşağıdaki tablolarda özetlenmiştir:

Tablo-2: HTK 12 Numaralı Muhasebe Defterine Göre Hüdâyî Külliyesi Gelirleri

Gelirin Kategorisi	Miktarı (Akçe)
Kira Gelirleri Toplamı	3.136.990.-
Muhtelif Gelirler Toplamı	8.502.120.-
GELİRLER TOPLAMI	11.639.110.-

Hüdâyî külliyesinin 12 numaralı muhasebe defterine göre gider grubunda ele alınan hizmetler kısaca şöyledir. Camiinin, türbenin, tekkenin, mektebin, dergâhın mutfağının, zaviyenin mutfağına gelen su yolunun ve kandillerin sandukasının gereken onarımları için yapılan masraflar dâimâ öncelikli olmuştur. Onarımlarla binaların hizmetlerinin sürekliliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Hüdâyî camiinin ve türbesinin kandilleri için zeytin yağı alımı, Ramazan geceleri ve Peygamberin doğum günü olan Mevlüt Kandilinde Hüdâyî camiinde dağıtılmak üzere bal alımı, Hüdâyî dergâhının mutfağında çorba, helva, keşkül, aşure, buğday yemeği ve başka yemeklerin pişirilmesi için gereken malzeme alımı, Hüdâyî zaviyesi mutfağına yapılan masraflar, bazı vakıfların zemin mukata-

Tablo-3: HTK 12 Numaralı Muhasebe Defterine Göre Hüdâyî Külliyesi Giderleri

Giderin Kategorisi	Miktarı (Akçe)
Görevlilerin 48 Aylık Ücretleri Toplamı	2.259.936.-
Çeşitli Harcamalar Toplamı	591.981.-
Onarım Giderleri Toplamı	197.233.-
1086-1090 Yılları Arasında Alime Hatun Vakfından Haremeyn'e Gönderilen Toplam Miktar	9.720.-
GİDERLER TOPLAMI	3.058.870.-
Masraflardan Artan Miktar	8.580.240.-
TOPLAM	11.639.110.-

aları, Hüdâyî türbesi ve camii ile su yolunun ihtiyaçları için yapılan harcamalar da diğer masraflar olarak çok yönlü hizmetleri kapsamaktadır.

HTK 79 numaralı defterde görevlilerin günlük ücretleri toplamının 1853,5 akçe olarak belirtilmişti. Bu ücretin bir yılda 656.139 akçe ettiğini ve dört yılda da bu miktarın 2.624.556 akçeye ulaştığını hesapladık.³¹ HTK 12 numaralı deftere göre ise 48 ay için görevli ücretlerine 2.259.936 akçenin ödendiğini biliyorduk; bu durumda aradaki 364.620 akçelik farkın nerede olduğunu belirleyemedik. Bu fark için aradan geçen zaman zarfında ortaya çıkan yeni görevlerin ödemesi olabileceği ihtimali de mevcuttur.

Yaptığımız karşılaştırmalarda vazifelilerin ücret ödemeleri, onarım giderleri veya sair sosyal hizmetler olarak nitelendirdiğimiz dergâh veya camide yapılacak ikramlara dair harcamalar ve diğer bakım masrafları defterlerdeki hesaplara göre hep istenen şekilde yerini bulmuştur.

Hüdâyî külliyesini besleyen Hüdâyî vakıflarının kuruluşu vakfiyelerin tarihi esas alındığında 1623'te tamamlanmıştır. Çalışmamızda örnek aldığımız belgelerin içeriğinde de vâkıfların paralarının işletilmesinde daima kuruş alınıp kuruş verilmesi üzerinde durduklarını belirtmiştik. Bu durumun özellikle savaş dönemlerinin sosyal psikolojisi ile doğrudan ilgisi olduğu kanısındayız.

6. Hüdâyî Vakfının Hizmet Alanları

Hayır yapmak için kurulmuş bulunan Azîz Mahmud Hüdâyî vakfının fonksiyonunu, hizmetlerini araştırarak tespiti çalıştığımızda bu külliyenin bünyesinde cami, zaviye (dârü't-tevhîd), mektep, matbah, şadırvan, eski ve yeni olmak üzere akan suların ayrı menbalardan geldiği müstakil birer mecrayı bulunan iki çeşme, şeyhin kendisinin, aile üyelerinin ve camiinde görevli olan müezzinlerin muhtaç olanlarının ikametine tahsis edilmiş evler ve hamamları bulunduğunu gördük.

Vakfın hizmetlerinin başında gelir getiren binaların ve diğer akarların bakım ve tamirine tahsis edilmiş harcamalar gelmektedir. Hüdâyî vakfının hizmetleri; Eğitim-Öğretim Hizmetleri, Dinî Hizmetler, Sosyal Hizmetler ve Aile Fertlerine Harçlık olmak üzere dört grupta toplanmıştır.

6.1 Eğitim ve Öğretim Hizmetleri

Eğitim-öğretime tahsis edilmiş kuruluşlar, vakıf konusunun dünyaca tanınan otoritesi Profesör Yediyıldız tarafından “mektepler, medreseler, dârü'l-hadisler, dârü'l-kurrâlar ve zâviyeler”³² olarak tasnif edilmiştir. Biz de bu tasnife dayanarak; Azîz Mahmud Hüdâyî vakfının içinde yer alan ve incelediğimiz belgelerde dârü't-tevhîd, tekke, zâviye, hankah, âsitâne, dergâh isimleriyle anılan zâviyesi-ni³³ eğitim-öğretim müessesesi olarak ele alacağız.

Hüdâyî'nin 1011/1602 tarihli ilk vakfiyesinde, yaptırdığı mekânda bir dârü't-tevhîd vardır. Kendisi bu mekânı “tarikatinin zikir usûlü vechile zikir ve tevhîd-le meşgul olacak zevâta” sonsuza dek vakfetmiştir. Bu zikir meclisleri dergâhta, sohbetlerle ve karşılıklı soru-cevap şeklindeki görüşmelerle yapılmış, Şeyh efendinin mürşid olarak talebelerine verdiği derslerle yürütülmüş, problemi olanlar ona danışmışlar ve dile getirilen dersler zikir meclislerinde uygulamalı olarak icrâ edilmiştir. Bunları kendisinin yazdığı eserlerden tespit mümkündür. Dergâhın işlevini, bugünkü kavramlarla tam olarak tarif için, orada yürütülen faaliyetleri iyi anlamak gerekir. Toplumdaki sosyal huzuru, adâleti ve dengeyi sağlayan temel prensipleri öğreten bu müessese günlük hayatın her kesiminde bütün canlılığı ile yer alır.

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin öğretisinin ağırlık noktası ahlâktır. Ahlâk konusunda kendisine örnek olarak İslâm peygamberini almıştır. Profesör Ali Yardım “Tarih boyunca peygamberlerin gönderiliş sebebi incelendiğinde, bir temel sebep karşımıza çıkmaktadır: Tevhîd inancından sapma ve ahlâk bozukluğu! (...) Sâdece “ahlâk bozukluğu” ve bu bozukluğun toplumda “hayat tarzı” haline gelmesidir ki, o topluma bir “peygamber gönderme” sebebi olmuştur. Çünkü ahlâken bozulan toplum dengeleri, sadece ilâhî kaynaklı güçler yardımıyla tesis edilebilmektedir. Peygamber Efendimiz'in insanlığa gönderiliş sebebi de, kendi ifâdeleri ile, “güzel ahlâkı tamamlamak”, yani insanlığın iç mimârîsini ıslah etmektir. ... kısacası “insan”ı ilgilendiren ne varsa onların hepsiyle ilgilenmiştir. Ne var ki, O'nun hareket üssü ve faaliyetlerinin merkez noktası, hep “ahlâk” olmuştur.” demektedir³⁴

Celvetî tarikinde mürşid olan Hüdâyî hazretleri eserlerinde müridlerine tasavvufî dünya görüşünü anlatırken en çok “tevhîd” üzerinde durmuştur. Kendisinin bir mutasavvıf olarak özellikle sosyal barış ve içtimaî nizam konusunda açtığı tekkede cemiyetin mânevî yaraları ve yaralılarına verdiği hizmet, vakıf kültürünün özüdür ve bundan daha sivil ve halka açık hizmet de açılcası düşünülemez. Mânâ terbiyesiyle insanlara deva olmak üzere himmetiyle hizmetini bütünleştirmiştir. Kâmil insan, yaralı ve çürük bünyeleri cemiyet ile uyumlu, kendine ve etrafına faydalı hâle getirmekle bilinir. İçtimâî nizamın, ahengin temini

sadece güvenlik veya kolluk kuvvetlerine düşmediğine göre, bu görevlerde olmayan ama merkezî idarenin otoritesi altında yaşayan onlar, yüzler, binler ve milyonlarla ifade edilen farklı yerleşim birimlerindeki insanlar ne yapmalıdırlar? Anarşi egemen toplumlarda, başkaldırı daima çok kanlı ve istenmeyen olaylarla çözümlenmeye çalışılmış ve bundan hiç kimse hoşnut olmamıştır. Osmanlı Devletinin hâkim olduğu sınırlar düşünülecek olursa, bu coğrafyada egemenliğin sağlanması için, kimi zaman şiddet uygulanarak alınan önlemler olmuştur. İşte, önemli olan işi zor kullanma noktasına vurdurmadan çözümleyebilmek ve hatta bu tür zarara uğramadan toplumsal barışı yaşatabilmektir. Osmanlı cemiyetinde tarikatler genellikle merkezî otorite ile uyumlu ve hatta onları destekler mahiyette faaliyetlerini yürütmüşlerdir.

Bu konuda Profesör Ahmet Yaşar Ocak, "... mistik mahiyeti sebebiyle, bütünüyle siyâsîleşme sürecinden uzakta kendi tabîi gelişimini sürdüren Osmanlı tekke İslâmı, ana çizgileri itibariyle genel olarak İslâm tarihinde tekke İslâmı'nın takdim ettiği özelliklerin dışına pek çıkmaz. Zaman zaman, Mevlevîlik, Halvetîlik, Celvetîlik ve kısmen Nakşibendîlik gibi, merkezî yönetimle sıkı ilişkiler içinde görünmesine rağmen Osmanlı tekke İslâmı, (...) hiçbir zaman Safevîlik tarzında siyasî bir ideoloji haline dönüşmemiştir."³⁵ hükmünü ifade etmektedir.

Osmanlı yönetim felsefesinin temeli sultanın adâlete dayanan bir içtimâî nizam ve emniyeti sağlaması düşüncesine dayanır.³⁶

"Eğer tarikat şeyhi sarayda "söz" sahibiyse, bu girişim divana yapılan bir şikâyetle tamamlanıyor ve etkili de oluyordu. Mahmud Hüdâyî (1543/44-1628/29) gibi tanınmış bir şeyh kendi köyü için vergi indirimi sağlayabiliyordu; böyle bir durum, 16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlıların ilk dönemlerine göre daha seyrek görülmekle birlikte, dervişler arasındaki iletişimin etkililiğini arttırmaktaydı."³⁷

Eğitim öğretim hizmetleri konusunda 1014/1606 tarihli ikinci vakfiyede yer alan kitaplardan bahsetmek gerekir. Söz konusu 101 adet kitap arasında Hazret-i Ali'nin hattıyla kaleme alınmış olduğu söylenen üç musââhf-ı şerîf vardır. Hüdâyî vakfiyesinde, bu kitapların Hüdâyî camiine konulmasını ve camiden çıkarılmayıp, hayatta oldukça kendisinin ve kendisinden sonra da evlâdının nesilden nesile istifade etmesi için vakıf şartı getirmiştir. Eğer cami yıkılırsa bu şehirde uygun bir cami, mescid, dârü't-ta'lim veya ma'bede konmasını vasiyet etmiştir.

Hüdâyî'nin vakfettiği kitaplar Arapça, Farsça ve Türkçe olup daha çok din(ilimlerle ilgilidir. Pek çok tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, akaid, mev'ize ve mecâlis, tasavvuf kitabı vardır.

Ayrıca, tarihî birkaç kitap (meselâ: 4 Halife Tarihi, Kudüs Tarihi), peygamber kıssaları (Hz. Yusuf'un kıssası), mutasavvıfların biyografileri, 2 adet Türkçe tıp kitabı (Hz. Peygamberin sağlıkla ilgili hadislerini içeren Tıbbu'n-Nebevî ve Hülâsatü't-Tıb), Arap ve Türk edebiyatından (mesnevî tarzında) kitaplar, Hayatü'l-hayevân ismini taşıyan bir başka kitap ile lügatler de bulunmaktadır.

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin müntesiplerinden Belgradlı Münirî Efendi'ye yazdığı mektupta tarikat âdâbı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Biz bu mektubun Süley-

Azîz Mahmud Hüdâyî Câmii ve çevresi

maniye Kütüphanesinde H. Mahmud 2848/9 olarak kayıtlı nüshasını çalıştık. Bugünün açık öğretimi veya mektupla eğitimi olarak niteleyebileceğimiz bir yöntemi kendi döneminde uygulamış olan Hüdâyî mektuba selâm ile başlayıp, sâliki yani dervîşi Hakka götüren yolda dervîşin mutlaka bir kâmil mürşide ihtiyacı olduğunu önemle belirtmektedir. Sadece soyut akıl ve yazılı risâlelerin okunmasıyla dervîşin Hakka ulaşmasının mümkün olamayacağını, dervîşin mutlaka mürşidinin sohbetinde bulunması gerektiğini belirtir. Buna ilâveten dervîşin her gün mutlaka yüz kere kelime-i tevhîd ve yüz kere de tövbe istiğfar çekip, her namazdan sonra da kırk kere salavat-ı şerîfe okumasının gerektiğini belirtir.

Hüdâyî ayrıca iki rekât işrâk namazından bahsetmiştir. Bu namaz mutasavvıfların dikkatle kıldığı nâfilelerden biridir. Sabah namazı ile bu nâfile namaz arasında yatılmaz, Kur'ân okunur, ilim ve murakaba ile meşgul olup, istiğfar edilir.³⁸ Altı rekât duhâ namazı kılmasının gereği üzerinde durur. Hüdâyî mektubunda dervîşin on iki rekât teheccüd namazı kılması gerektiğini söylemektedir. Bundan sonra dervîşin Müzzemmil sûresinde geçen “artık Kur'ândan kolayınıza geleni okuyun” (K 73:20) meâlindeki âyeti zikrederek her ne okursa câiz olduğunu söyler. En önemli hususun bu konularda gösterilecek ihtimam olduğunu belirten ve tarikat ehlinin Receb, Şaban ve Ramazan aylarını oruçlu geçirip, altı gün de Şevvâl ayında oruç tutması gerektiğini söyleyen Hüdâyî, bu söylediklerini. “Kim Ramazan orucunu tutar ve peşinden Şevval ayından altı gün oruç tutarsa aynen bir yıl oruç tutmuş gibi olur.” (Suyûtî'den) hadisiyle destekler. Azîz Mahmud Hüdâyî, bunlara ilâveten Muharrem, Rebiülevvel ve Zilhicce aylarının on gününü, her hafta pazartesi ve perşembe günlerini de peygamberin

oruçlu geçirdiğini, pazartesi günü peygamberin dünyaya geliş günü olup, perşembenin de Allah'a "arz-ı âmâl" günü olması dolayısı ile yine o gün peygamberin "bir sâlih amel üzere olmak" istediğinden oruç tuttuklarını belirtmiştir.³⁹ Bu hali yaşayarak, müridlerine eserlerinde ve sohbetlerinde tavsiye etmiştir.

Şeyh Hüdâyî, Halvet⁴⁰ ve Celvet⁴¹ tariklerinden bahsederken her ikisinin de Allah'a eriştiren yollar olduğunu söyleyip, hacca giden insanların kiminin kara kiminin deniz yolunu tercih edip Mekke'de buluşmalarını buna misal olarak vermiştir. Celvetîlikte "usûl-i esmâ" on ikidir, ama bunun ehli azdır. Hüdâyî'nin şeyhliği döneminde yedinci isme gelene hilâfet verilmektedir.⁴² Celvet ehlinin sülûkunun tevhîd, riyâzat ve mücâhede ile olduğunu ifade etmektedir. Bu mücâhedenin boşa gitmeyip Allah tarafından mükâfatlandırılacağına dair Ankebut sûresinden "Ama Bizim uğrumuzda cihâd edenleri elbette yollarımıza eriştireceğiz." (K 29:69) âyetini söyler.

Hüdâyî, mücâhedenin sahabenin yolu olduğunu söyleyip, kendisi için bir tevâzu ifâdesi olan "fakîr" diyerek, iki tarîk ile sohbet ettiğini belirtir. Yolunun halvet ve celvetî birleştirdiğini ifade ederek, müridlerine vasiyet olarak, gece ve gündüz tevhîd için çalışmalarını, ve zikre devam etmelerini söyler. Bu sayede mürid, Hakka ulaşmaya engel teşkil eden nefs-i emmâreden,⁴³ kötü ve yerilen ahlâktan cehd ile kurtulur.

Nefsin ıslahının en önemli husus olduğunu, insanın kendi nefsini ıslah etmeden başkasının işiyle meşgul olmasının gaflet olduğunu belirtir.

Burada şeyh efendinin kesin bir tâlimatı olduğunu düşündüğümüz şu ibâreyi aynen alıyoruz. "İmdi riâyet-i şeriat-ı şerîfe ile zâhirin ta'mire ve tarîkat-i meşâyih-i i'zâm ile bâtının tenvîre sa'y-ı belîğ ede." Son derece hassas olan şeriat ve tarikat konularında kendisinin fikri açıkça bellidir. Şeriate tam bağlı, dinin kurallarına sâdıkır.

Azîz Mahmud Hüdâyî tekke medrese münakaşalarının en yoğun yaşandığı (Kadıızâdeler-Sivâsîzâdeler) dönemde sema ve musıkîyi müdafaa eden Sema' Risâlesi (Keşfü'l-kına' an vechi'l-sema'⁴⁴ 'ni kaleme almıştır. Risâlede Hüdâyî "samimi bir dervişe gerekenin salihlerin yoluna devamla peygamberin sünnetine uymak ve Hak kapısında sabit kadem olmak"⁴⁵ diyerek bu tartışmalara çözüm getirmiştir.

Münirî Efendi'ye yazdığı mektupta tevhîdin üç mertebe olduğunu belirtir. Bunlar: Tevhîd-i Ef'âl, Tevhîd-i Sıfât ve Tevhîd-i Zât'tır. Bu mertebelere erişmenin ancak kâmil insanın sohbeti ile sağlanabileceğini ve sâlikin buna o kâmil mürşide hizmetle erişebileceğini belirtir. Hele ki Hak âşığı, talibi; şeriat ve tarîkatin gereklerini gücü yettiği nispette yerine getirip, Allah'ın zikri ile meşgul olup, ilâhî aşkı elde etmek için çok gayret göstermelidir, diyerek; bütün inanan insanlara şeriat dahilinde yaşamanın, şirk karanlığından insanı kurtarıp keşfin nuruna erişmenin sırrı olduğunu söyler ve yine selâm ile mektubunu bitirir.

Şeyh Hüdâyî'nin bu mektubu bize onu anlatan en özlü eseridir. Kendisi kurduğu dergâhında mektubunda işlediği bütün konularda dersler verip, kendi kendisi ile, yaşadığı cemiyet ile ve Allah ile barışık insanların yetişmesini sağlamış,

bu zevâtın hilâfet alıp, onların da kendileri gibi “hayırlı” insanlar yetiştirmele-
rine vesile olmuştur. Vakfın bütünüyle yaşayan canlı bir organizma gibi faal ve
hizmette olduğunu, sabah namazı ile başlayan toparlanmanın, Kur’ân okuyarak
devam ettiğini, bu halin bedensel ve zihinsel temizliklerden sonra bütünüyle bir
arınmışlıkla gerçekleştirildiğini anlıyoruz.

Vaaz, eğitim ve öğretimin bir parçasıdır. Vaazlar dinî ve güncel konular hakkın-
da olabilir. Ancak vâkıfın bilhassa üzerinde durduğu vaizin tarîki yahut aldığı
eğitimidir. Çünkü, cami cemaatine anlatılacak konular bilgi aktarımını sağlama-
lıdır. Yediyıldız, “Cami, Osmanlıların üniversitesi durumunda olan medresenin
halka açılan kapısı, konferans salonudur. Medresede elde edilen bilgiler, med-
resenin hocaları veya talebeleri tarafından bu yolla halka aktarılabilmektedir.”⁴⁶
demektedir.

Kültür hayatında tekkelerin önemli bir rolü de, “aydınlara ve aydınların eserle-
rine muhatap olacak zümrelere Farsçanın bu müesseselerde öğretilmesiydi. (...) Farsça
Mevlevîhanelerde Mesnevî okutularak veya husûsî hocalar nezâretinde
metin okutularak öğretilirdi.”⁴⁷

Faroqhi, “dergâhların kütüphanelerini klâsik edebî kültürün aracısı olarak de-
ğerlendirmek gerekir.”⁴⁸ demektedir.

Kitaplar bütünüyle kültür geleneğinin ve bilginin aktarılmasını sağlayan araç-
lardır. Vakfedilen kitapların okunması, bize bu külliyyede kütüphanenin ve bu
mekândaki davranış biçimleriyle ilgili kuralların uygulanması gibi eğitim-öğre-
tim hizmetlerinin varlığını göstermektedir. Ayrıca ileride görüleceği üzere kitap-
ların bakımı, korunması ve ödünç verme işlemleriyle ilgili görevliler de vardır.

6.2. Dinî Hizmetler

Azîz Mahmud Hüdâyî’nin Üsküdar Hüdâyî mahallesinde yaptırdığı cami; bura-
da kılınan beş vakit namazı, cuma namazları ve iki bayram namazı ile bütünüy-
le günlük hayatın canlılığını yakalamış ve yönlendirmekte olan bir mek(нді).

Cami ve mescidler öncelikle ibadet yapılan yerlerdir. Zaten vâkıf da vakfiyesin-
de bu camide kılınacak namazları açıklamıştır. Fakat camileri “halk eğitimi ya-
pılan yerler”⁴⁹ olarak da görmek mümkündür.

Profesör Yılmaz, “İlim erbâbı medreselerde ders okutup câmilerde şer’î ilimleri
halka talim ederken; tarikat ehli, meşayih ve dervişler de tekke ve zâviyelerde
zikir, fikir ve sohbet meclisleriyle irşâd hizmetlerini yürütüyorlardı. Bu devir-
lerdeki tarikat erbâbının şer’î ilimlere vâkıf ve hatta bu ilimlerde de mütebahhir
derecede bulunmaları tekke erbâbı ile medrese mensupları arasında kayda de-
ğer münakaşaların zuhuruna imkân bırakmıyordu.”⁵⁰ demektedir. Tasavvufî
dünya görüşünün esaslı bir şekilde şeriatte sabit üslubunun cemiyetteki huzu-
ru bir de teorik yönden beslemesi söz konusudur. Azîz Mahmud Hüdâyî hazret-
lerinin vakfında, Kapdân-ı Deryâ Halil Paşa gibi sarayda gözden düşenleri hima-
ye edebilmesinde bütün bu hassas dengeleri Allah rızası ve “tevhid” inancıyla
gözetmesinin payı olmalıdır.

Hüdâyî Camiinin imamet ve hitabet vazifelerini, öncelikle hayatta iken Azîz Mahmud Hüdâyî'nin kendisi yürütecek, vefâtından sonra evlâdının aslahına nesilden nesile intikal edecek şekilde devrolacak, ne zamanki evlâdından bülûğa ermemek gibi bir sebeple bu hizmetlere ehil evlâd bulunmaz, evlâda bu kabiliyet gelinceye kadar kendi tariki fukarasının Kur'ân okumayı bilen, fâzıl ve aslahına, (vâkıfın tarikatine bizzat veya bilvasıta mensub olanlar bu hususta eşit olarak değerlendirilecek), vâkıfın tarikinin müntesibleri arasında ehil olan yoksa sair sulehanın aslahına verilecek, sonra evlâdından rüşd ve salahiyeti haiz biri olduğunda bu hizmet ona geçecektir. İmam ve hatib için günlük onar akçe ücret tayin edilmiştir.

Camiin imamlığının bizzat vakıf kurucusu tarafından yapılması ve görevin ölümünden sonra çocuklarınca devralınması dikkat çekicidir.

Beş müezzin günlük ikişer akçe (5 vakit, cuma ve bayram namazlarında camide topluca hazır bulunacaklardır.), müteveli günlük beş akçe, câbî günlük iki akçe, ser-mahfil günlük iki akçe, iki kayyum günlük ikişer akçe, bir meremmetçi günlük iki akçe, üç devir-hân ve na't-han günlük birer akçe, muarrif günlük bir akçe, ferrâş günlük bir akçe, şadırvanın su yolunun tamircisi günlük bir akçe ile görevlendirilmişlerdir.

Tablo-4: Hüdâyî Camii Görevlileri ve ücretleri

Cami Görevlileri	Görevli sayısı	Günlük ücret (Akçe)	Toplam (Akçe)
İmam	1	10	10
Hatip	1	10	10
Müteveli	1	5	5
Câbî	1	2	2
Müezzin	5	2	10
Kayyum	2	2	4
Ser-mahfil	1	2	2
Meremmetçi	1	2	2
Devirhan ve Na'than	3	1	3
Muarrif	1	1	1
Ferrâş	1	1	1
Toplam	18	-	50

Camiin bütün görevlileri Hüdâyî tariki mensuplarından atanıyordu. Atanacak kişilerin tarikatın âdâb ve erkânıyla ahlâklanmış ve “sıfât-ı memduha ile ittisaf etmiş” bulunmaları, sâlih kimseler olmaları gerekiyordu. Beş müezzin beş vakit namazda, iki bayram ve cuma namazlarında toplu bulunuyor, iki kayyum ise

kandilleri, çerağları yakmak, kapıları kilitleyip açmak, anahtarları saklamak, camiin sergi işlerine bakmak, camiin avlusunu süpürmek, icab eden yerleri ıslah ve tamir etmek gibi işlerle meşgul olarak, birbirlerine yardım ederek, işlerini ihmal etmeyip, birbirlerine de müsamaha göstermiyorlardı.

Hüdâyî, vakfiyelerinde her gün düzenli bir şekilde tevhîd, salavat, ihlas, ayrıca cüz okunmasını istemiş, bu görevlerin bir kısmını evlâdına, bir kısmını da tarîki mensuplarına şart etmiştir.

Vakıf geliri vâkıfın evlâdının tasarrufunda oldukça, sevâbı vâkıfın niyeti üzere tayin eylediği mahalle hediye edilecek şekilde evlâdı her gün üç yüz tevhîd, yüz salâvat ve üç ihlâs okuyacaklar. Bunlardan ayrı sâlih, mütedeyyin beş kişi her gün beş yüzer tevhîd, kırkar salâvat, üçer ihlâs okuyup günlük hizmetleri karşılığı ikişer akçe ücret alacaklardır.

Vâkıf evlâdının yedi-sekiz yaşında olanlarının buluş çağına kadar her gün yüzer tevhîd, onar salâvat; buluşa erdikten sonra her gün yedi yüzer tevhîd, yüzer salâvat okuyup sevabını vâkıfın ruhuna hediye etmelerini istemiştir.

Sâlih, ehl-i Kur'ân ve tecvid bilen otuz kişinin her sabah namazından sonra Hüdâyî camiinde buluşup “tarz-ı hamâd ve nehc-i sedîd” üzere birer cüz okumalarını, görevleri karşılığında günlük ikişer akçe ödeme yapılmasını şart etmiştir. Bu cüz okuyucular vâkıfın vakfettiği cüzlerden görevlerini yerine getirmişlerdir. Onlara cüzleri dağıtmak ve toplamak üzere aralarından bir kişi hâfızu'l-eczâ olup, günlük bir akçe ücret almıştır.

Yine her sabah namazı sonrası on iki tevhîdhân camide toplanıp beş yüzer tevhîd, yüzer salâvat ve üçer ihlâs okuyup sevâbını Hz. Peygamberin ruhuna hediye edip, günlük ikişer akçe almışlardır.

Buraya kadar belgelerden elde ettiğimiz bilgilere göre her sabah namazından sonra Hüdâyî Camiinde kalabalık bir grup toplanıp vâkıfın getirdiği şartlara uygun bir şekilde önce Kur'ân okuyup sonra zikretmektedirler. Bu faaliyetin her gün gerçekleşmesi Hüdâyî âsitânesi olarak anılan dergâhın müridlerinin coşku dolu bir mânevî havada bir araya geldiklerini, külliyeinin her gün canlı, yaşayan bir kurum olduğunu göstermektedir.

Bunlardan ayrı her öğle namazı sonrası on yedi tevhîdhîn beş yüzer “tevhîd-i Hayy-ı Kadîr”, yüzer salâvat, üçer ihlâs okuyup sevâbını vâkıfın gelmiş geçmiş bütün kadın ve erkek cedleri, evlâd ve ahfâdı ruhlarına hediye etmişlerdir. Görevlerine mukâbil günlük iki akçe ücret almışlardır.

Yine camide her gün sabah namazı sonrası otuz cüzhan birer cüz okuduktan sonra, sevâbını vâkıf hayatta oldukça onun sıhhat ve mevcudiyeti için, vefâtından sonra ruhuna hediye ederek hatim sonrası her zamanki duâ ile bütün müslümanlar yâd edilmiştir. Cüzhanlar günlük üçer akçe almış ve içlerinden biri müferrik-i eczâ olup, görevi karşılığında günlük iki akçe ücret almıştır.

On tevhîdhan sabah namazı sonrası Hüdâyî camiinde bir araya gelip her gün birer tevhîd, yüzer salâvat, üçer ihlâs okuyup sevabını vâkıfın ruhuna hediye ettikten sonra günlük üçer akçe ücretlerini almışlardır. Günlük üç akçe ücretle, bir de kâtip görev yapmıştır.

Vâkıfın tarikatına mensup dervişlerden en sâlih olanı her gün Secde s(resi, Elif, lâm, mim sûresi ve Mülk sûresi okuyup sevabını vâkıfın ruhuna hediye ederek günlük üç akçe ücret almıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de “Elif lâm mim” harfleri ile başlayan altı tane s(re tespit ettik. Bunlar sırası ile Bakara (2), Âl-i İmrân (3), Ankebut (29), Rum (30), Lokman (31) ve Secde (32) sûreleridir.

Külliyede çalışan vazifelilerin ücretlerine dair, 1680 yılında tutulmuş olan HTK 79 numaralı muhasebe defteri bize, vakfiyelerde atanan bu görevlilerin vakfın giderleri hanesinde isimleri ile tek tek sayılması sûretiyle uygulamadaki varlıklarını ispat etmiştir.

Vâkıfların kendileri veya aile mensupları dışında okuyucular gibi başka bir ekonomik sınıfın varlığının doğmasına sebep olmaları da ayrıca dikkat çekicidir. Vakıflar yeni meslek grupları oluşmasına ve iş imkânlarına da yol açan sosyo-ekonomik kuruluşlar halinde karşımıza çıkmaktalar.

Buraya kadar özetlenecek olursa, sabah vakit namazı ile başlayan hayat çeşitli faaliyetlerle yatsı vaktinden sonraki dualarla ertesi güne kavuşana kadar sürüp gitmektedir.

6.3. Sosyal Hizmetler

Azîz Mahmud Hüdâyî, özellikle Cuma geceleri, Kadir geceleri, Mevlit Kandili ve diğer bütün mübârek gün ve gecelerde vakfın mutfağında pişirilecek yemek için yıllık 45.560 akçe tahsis etmiştir. Pişen yemeğin bu mübârek vakitlerde camiinde, zâviyesinde toplanan tarîkatı mensubu dervişlere ve s(ir fukaraya dağıtılmasını, onların da vâkıfın ruhuna duâ etmelerini şart etmiştir. Namaz vakitleri arasında sadece duâ edilmediğini dergâhın mutfağında yemeklerin pişirilip topluca yemekler yendiğini ve civardaki fakirlerin de gözetildiğini yine vakfiyelerinden tespit etmiş bulunmaktayız.

Azîz Mahmud Hüdâyî vakfettiği menzillerden yedincisini kendi tarikatine mensup Hüdâyî camiinde hizmet veren, sâlih, erşed, ciddi ve en çok muhtaç olanlarına, sekizincisini camiindeki beş müezzinden en çok muhtaç olanına, yine Üsküdar’da Hamza Fakih mahallesindeki dokuzuncu menzili de diğer bir muhtaç müezzinine vakfetmiştir.

Hüdâyî, kendi soyu tamamıyla tükendiğinde, vakıf gelirinin Hameyn fukarasına dağıtılmasını istemiştir.

6.4. Aile Fertlerine Harçlık

Aile fertlerine harçlık hizmetinde, öncelikle ilk Hüdâyî vakfiyesinde belirtilen “tasarruf ve süknâ hakkı hayatta oldukça vâkıfın kendisine ait” olacak şekilde vakfedilen Üsküdar’daki 9 menzilin kullanma hakkı kendisinin vefatından sonra çocuklarına geçecektir. Menziller sırası ile büyük kızı Ümmügülsüm hatun, Rukiye hatun, Fatma hatuna, hamamı ve bütün müstemilâtı ile diğer bir menzi-

li Zeynep Hatuna, bir başka hamam ve müştemilâtı olan menzili de Hatice Hatuna ömürleri boyunca her türlü kullanma ve oturma hakları ile vakfetmiştir. Bu beş kız evlâda tahsis edilen mülklerden istifâde hakkı kızlarının çocuklarının da yararlanması için soyları tükenene kadar devam edecek, şâyet evlâdından birinin nesli diğerlerinden evvel sona ererse, onun hissesi kardeşler arasında yine nesilden nesile olacak şekilde kız ve erkek çocuklar arasında şeriatin belirlediği çerçevede (erkeğe 2, kıza 1) verilmek suretiyle aralarında paylaşılacaktır.

Kızlarından Zeynep ve Hatice Hatunların menzillerindeki hamamlarla ilgili tasarruf hakkını ise bütün evlâdına nesilden nesile kız ve erkek çocuklar arasında eşit olarak istifade edebilecekleri (elbise soyunma mahalleri, vs. gibi bütün müştemilâtı ile birlikte) şekilde vakfetmiştir.

Şâyet kızlarının evlâdının nesli tamamen sona ererse söz konusu menzillerden her birinde vâkıfın tarikatına hizmet eden fukaradan en sâlih olanı oturacak, eğer bu fukaradan istenen özelliklere sahip kimse bulunmaz ise Üsküdar'daki ulemâ ve fakihlerin oybirliği ile kararlaştıracakları en sâlih ve muhtaç olan mümin ve muvahhid kişiler tasarruf edeceklerdir.

Hüdâyî, altıncı vakıf menzilinini bekâr olan azadlı cârîye ve kölelerine tahsis etmiştir. Merhum Profesör Barkan, “utekaya ayrılmış olan mevkuin ehemmiyeti ve eb-nâdan sonra hemen utekanın gelişi, nazar-ı dikkati celbetmektedir.”⁵¹ demiştir.

“Mülkün vakıf hâline sokulması sûretiyle İslâm miras hukukunun dışına çıkmak imkânları hâsıl olunca, tatbik edilen yeni sistemlerin hemen hemen müsterek diyebileceğimiz bir özelliği, **azadlı kölelerin eski sâhiplerinin mirasından faydalanmalarını temin için yeni yollar bulunmuş olmasıdır**. Gerçekten İslâmî denilen miras kaidelerine göre, köle sahipleri, onların akrabaları imiş gibi, **azadlı kölelerinin mirasına girmek (velâ) hakkına** sâhip oldukları halde, azadlı köleler, ikinci veya üçüncü dereceden bir mirascı olarak dahi, “mevlâ”larının mirasından faydalanamamakta idiler. Halbuki, XV. ve XVI. asırlar İstanbul’unda sosyal münasebetlerin nizam ve psikolojisi kölelerin bu derecede ihmal edilmesine elverişli değildi.”⁵²

Azîz Mahmud Hüdâyî de sair vâkıflar gibi azadlı kölelerini Barkan’ın belirttiği incelikle gözetmiştir. Buna karşılık, onun azadlı köleleri de bir vefa borcu olarak yorumlanabilecek şekilde Hüdâyî külliyesinin hizmetlerine destek teşkil edecek mahiyette vakıflar kurmuşlardır. Meselâ, Hüdâyî’nin utekâsından Kamer Bacı bt. Abdullah⁵³ Üsküdar Süleyman Ağa mahallesindeki evinin (menzilinin) oturma hakkını hayatta iken kendisine vakfedip, vefâtından sonra da Hüdâyî camii’nin hatibine “dilerse sâkin ola, dilerse âhere icara vere” diyerek vakfetmiştir. Sevâbı ruhuna hediye edilmek üzere her gün bin tevhîd, on salavat, üç İhlâs, bir Fâtihayı Hüdâyî camii hatibinin okumasını isteyen vâkıfe Hüdâyî’den “Kutbü’l-ârifin, zahru’l-vâsılın merhum ve mağfûrun-leh eş-Şeyh Mahmud Efendi Hazretleri”, “Azîzim ve Seyyidim merhum müşârünileyh” ifadeleriyle bahsetmektedir. Şeyh Mahmud Hüdâyî’nin vefâtından takriben otuz üç yıl sonra vakıf kuran onun utekâsının duyduğu bağlılık, saygı ve sevginin işareti olarak kabul ettiğimiz bu sözleri azadlı kölelerle onlara hükmedenler arasındaki ilişkiye örnek olması sebebiyle, özellikle burada zikretmek istedik.

Hüdâyî'nin diğeri bir utekâsı Belkıs Hatun bt. Abdullah⁵⁴, Hüdâyî vakfına ait arsa üzerine müceddeden kendi malı ile bina eylediği menzilin, vefâtından sonra kiraya verilip, elde edilen gelirden sevâbı ruhuna hediye edilmek üzere tev-hîd, salavat ve İhlâs okumaları için Hüdâyî camii müezzinlerini görevlendirmiştir.

Bu örneklerle Allah rızasını elde etmek amacının eseri olan vakıfların sosyal dengelerin sağlanmasına katkısını belirlemiş oluyoruz. Bu konu sivil toplumun yaşayışına en güzel ve canlı örnektir.⁵⁵

“Vakıf, akrabalığa, hısımlığa, mıntikalara, mesleklere, dinî veya lisânî hususiyetlere bağlı olarak teşekkül eden içtimâî zümreler arasında âhenk beraberliği temin eden bir kuvvet olarak da ehemmiyet taşımaktadır. Vakf-ı ehlî veya vakf-ı zürriyeler, aile menfaatine hizmet ettiği gibi sadece âilede fakir olanlar için kurulan vakıflar da mevcuttur. Diğeri taraftan vakfiyelerde, âzâdlı kölelerin, aile fertleriyle birlikte ve aynı hayat seviyesinde yaşamalarını temin edecek hükümlere rastlanmaktadır.”⁵⁶

Gelir ve hizmetlerinden aile üyelerinin yararlanması amacıyla kurulmuş bir çok vakıf vardır. Gayri menkullerin keyfî ve muhtemel devlet müsaderesinden korunması gayesi, kız evlâda şer'i hükümlere rağmen yarım hisse yerine tam hisse tahsisi gibi miras hukukunun dahi etrafında dolaşılması, tam uygulanmadığı da vakıf kültürü ile ortaya çıkmış sosyal çözümler olarak görülmelidir.⁵⁷ Azîz Mahmud Hüdâyî hazretlerinin mutasavvıf olarak dünya malına önem vermemesi hayatî tedbirleri almasına engel teşkil etmemiştir.

“... Osmanlı İmparatorluğunda bir kısım vakıfları ve bilhassa evlâtlık vakıflar sistemini, gerek devletin müsâdere temâyüllerine ve gerekse İslâmî miras hukukunun inhilâl ettirici tesirlerine karşı toprak malikâne sahibi zenginlerin aksülâmelleri, asalet fikriyle ailelerin şeref ve bütünlüğü hissini bulduğu çareler olarak tetkik etmek mümkündür.”⁵⁸

7. Hüdâyî Vakfının Yönetimi

Hüdâyî hazretleri söz konusu binalar ve hizmetler topluluğunun arkasında bunları yaşatan ve ayakta tutan vakfını kurduktan sonra vakfın her türlü faaliyetinde sorumlu görevliler tesbit etmiştir. Yönetime tayin edilen görevliler esasen vakfın kuruluşunda belirlenmiş kişilerden oluşuyordu. Vakfiyelerde vakıf idaresine atanan vazifeliler, en ince ayrıntısına varana kadar kişilik olarak ve görev tanımları ile belirtilmiştir. Bu görevliler mütevellî, kâtip, câbî ve nâzır ünvanlarını taşıyorlardı. Yapacakları işler ise tevliyet, kitâbet, cibâyet ve nezâret olarak adlandırılmıştı.

Azîz Mahmud Hüdâyî bu görevlerle ilgili gereken tüm bilgileri vakfiyelerinde vermiştir. Vakfiyelerden yola çıkarak elde ettiğimiz bilgiler şöyledir:

Tevliyet görevi önce kendisi tarafından, sonra nesilden nesile evlâdı tarafından ve neslinden kimse kalmaz veya neslinden gelenler bu görevi yürütecek kabiliyet ve salâhiyette olmaz iseler kendi tarikati dervişleri arasından salih ve dürüst olan

Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı

kimselerce yürütülecekti. Şâyet vâkıfın tarikinin müntesipleri arasından ehil olan bulunmaz ise sair sulehanın aslahına bu vazife verilecekti. Azîz Mahmud Hüdâyî kendisinden sonra müteveli olanlar için dokuz numaralı Evâhir-i Rebiülevvel 1031/Ocak 1622 tarihli vakfiyesinde şu şekilde bir şart getirmiştir: “Evkâf-ı mez-bûrenin tertîb-i mühimmâtiyçün rey’-i hâkimi’ş-şer’ ile bir müstakîm, maslahatgü-zâr, âkil ve müdebbîr ve dîndâr kimesne müteveli nasb olunub müteveli-i mez-bûr akârat-ı mesfûreyi sâl-be-sâl icâre-i şer’iyye-i mû’tâde ile îcar idüb ve nukud-ı mezkûreyi her yılda onu on bir olmak hesabı üzere yerlerinde mukîm ve muâmelelerinde müstakîm mâl-dâr kimesnelere muâmele-i şer’iyye ile virüb (...) rehn-i kavî ve kefilî melî alub yahud muktezâyı hâle göre birisiyle iktifâ eyleye.”

Tevliyet ücreti olarak; 12. vakfiyede vakfettiği 8.000 akçenin gelirinden elde edilen yıllık 800 akçe ve buna ilâveten diğer vakfiyelerinde tayin edilen günlük toplam 7 akçe ödenecektir. Bu ücretlerin ödendiğini evvelce aktardığımız HTK 12 ve 79 numaralı muhasebe defterlerinden belirledik.

Azîz Mahmud Hüdâyî, mürşidi olduğu Celvetî tarikatı dervişlerinin, kurduğu vakfa ve vakfın hizmetlerinin gerçekleştiği külliyyeye hep sahip çıkmalarını ve hizmette devamlılığın sağlanması için onların da gayret etmelerini vakıf şartı olarak 9. vakfiyesinde şu şekilde dile getirmiştir: “Fukarayı tarîk-i mübârekleri vakf-ı şerîfe hasbî nezaret ve dâima tamam garaz vakfa sarf ve himmet eyleyeler.” Vakıf işlerinin hepsinin mutlaka kadı onayına bağlı olmasını, işlerin hukuk çerçevesinde yürütülmesini de vakıf şartı olarak getirmiştir: “Ba’de zâlik küllihi cem’î umûr-ı mezkûre rey’i hâkimi’ş-şer’a mufavvaz ola.”

Cibâyet görevi ise vakıf mürtezikalarından sâlih birine meşruttur. Günlük olarak toplam altı akçe ücret tayin edilmiştir.

Buradan itibaren külliye'nin yönetiminde görev alan kişilerin, mülhak vakıflarda verilen tariflerinin üzerinde durmak istiyoruz.

Vâkıf ve vâkıfeler, verilmesini istedikleri hizmetin; kimler tarafından, ne zaman ve ne şekilde yapılması gerektiğini en ince ayrıntısına kadar belirtmişlerdir. Mülhak vakıfların hemen tamamı tevliyet görevini “dürüst, kâmil, âlim” olarak bildikleri Hüdâyî vakfı mütevellisine vermişlerdir. Kâtiplik, nâzırlık ve cibâyet işleri de aynı şekilde katıldıkları vakfın idarecilerine verilmektedir. Merkezî idarenin küçük gibi görünen ama birleştiriciliği ile büyüyen halini burada tespit ediyoruz. Bu da giderek artan sayıdaki yeni vakıfların katılımı ile işlerin daha da yoğunlaşması ve o nispette sorumlulukların katlanması olarak ortaya çıkıyor. Bütün bu vakıf görevlerine ilâveten bir de zaviyedeki görevli dervişlerin takip edilip diğer bütün vakıf şartlarının tam anlamıyla yürütülmeye çalışılması, bize bilgisayarsız bir ortamda son derece ürkütücü gelmektedir. Bu da, bulduğumuz yazılı her türlü kaydın işlerin takibi açısından fevkalâde önemsendiğini gösterir.

İstanbul'daki koleksiyonda bazı muhasebe defterlerinin dış kapaklarında mütevellinin adı kayıtlı idi. Meselâ, an zaman-ı Tevliyet-i Osman Dede gibi. Bu da bize böylesine karmaşık bir vazifeler ağında düzenin nasıl sağlandığını anlatmaktadır.

Vakıf görevlilerinin en küçük iş tanımı için dahi olsa, vâkıflar tarafından titizlikle tanımlanması, aranan niteliklerin dile getirilmesi günümüz açısından adeta insan kaynaklarını değerlendiren, analizini yapan ve matlûba muvâfık surette çalışanı arayan zihniyetin temsilidir.

Azîz Mahmud Hüdâyî Koleksiyonunda, sosyal münasebetlerle ilgili bazı belgeler de bulunmaktadır. Hüdâyî külliyesi yönetiminde işleri nasıl idare ettiğine dair bu suretle bilgi edinebildik. Hüdâyî evkafı mütevellisi Hacı Osman Dede b. Dâvud;⁵⁹ mahkemeye başvurarak, Hüdâyî'nin su yolu mühimmatına vakfettiği odalarda kalanların vergi toplayıcıları tarafından vergi ödemeleri için rahatsız edildiklerini ifade ederek, tekrar rahatsız edilmemelerini sağlamak üzere şer'î mahkemedemden hüccet talep ediyor. Talebinin sağlam delillere dayandığını, konunun daha evvel bu ahali için verilen **emr-i şerife** dair hazine-i âmiredeki mevkuflat defterlerine bakılmasını isteyerek açıklıyor. Hâce Hatun mahallesindeki on sekiz oda ve Üsküdar'daki diğer kişiler avârızları karşılığında muâf tutulmuşlardır, şeklinde mevcut durumun düzeltilmesi için hukuktan beklenenin yapılmasını istiyor.

Söz konusu belgede şöyle denmektedir: “(...) Merhum eş-Şeyh Mahmud Efendi (...) hazretlerinin evkâf-ı daireleri kaymakamı olan fahrü's-sülehâ el-hâc Osman Dede b. Dâvud mahfel-i kazâda bast-ı kelâm ve ta'bîri ani'l-merâm idüb Azîz-i müşarünileyhin su yolu mühimmatına vakfeylediği odalarında sâkin olanlar bundan akdem der-saâdete arz-ı hâl idüb zikrolunan odalar hatt-ı hümâyûn-u saadet-makrûn ile muâf ve müsellemler olub tekâlif viregelmiş degiller iken menzil-i âti akçesi talebiyle rencîde ve remîde iderler kadîmden olugelmişe muhâlif rencîde ve remîde olunmamak bâbında emr-i şerif verilmek ricâ eylediklerinde haklarında merhamet-i padişâhî ve râfet-i şehinşâhî feyezân idüb hazine-i âmi-

rede mahfûz olan mevkûfat defterlerine nazar olundukda nefsi-Üsküdar ahali-si avâızları mukâbelesinde Azîz-i müşârünileyhin Hâce Hatun mahallesinde vaki' on sekiz bâb odalarda ve nefsi-Üsküdar'da sâkin sair neferâtın hatt-ı hü-mâyün ile muâf olduğu mestûr ve mukayyed bulunmagın vech-i meşrûh üzere amel olunmak ferman olunmuşdur deyü takrir-i meşrûhuna muvâfık ve mazmu-nı şer'i-şerîfe mutabık tuğra-yı garrâ-yı sultânî ile mahalli emri-âlıkadr vâcibü'l-itâ ve kadîmden viregelmiş degiller ise rencîde ettirilmeye deyü buyuruldu şerif lâzımü'l-ımtisâl vârid olmuştur hâlâ fukara-i mezbûr yine ba'zı tekâlif-i şukka ve menzil akçesi için rencîde ettikleri cihetden zikrolunan emri-şerîfe nazar olunub mûcibince taraf-ı şer'den dahî hüccet-i şer'iyye verilmek matlûbumdur deyüb fi'l-hakîka emri-şerîfe nazar olunub mazmûnu takrîrine mutabık olmagın cânib-i kavimden dahî li-ecli'l istihkâm işbu hurûf ketbolundu.”

Ayrıca, vakfın toplumdaki diğer işlevlerinden birine örnek olarak şu belgeden bahsetmek istiyoruz. Hüdâyî nukud vakfının kaymakam mütevellisi olan hatip İbrahim Efendi'den Mustafa Çavuş⁶⁰ isminde bir kişi %10 faizle 88 kuruş borç alıyor ve karşılığında rehin olarak bir mücevher kuşak bırakıyor. Üç yılın sonunda borcunu 115,5 kuruş olarak ödeyeceğine dair şahitler huzurunda bir hüccet yazıyor. Söz konusu belgenin benzerlerinden türbe koleksiyonunda yüzlerce bulunmaktadır. Bu bize günün şartlarında ekonomik ihtiyaçların, borç alış-verişinin bir takım uygulamaları olduğunu ve karşılıklı güven oluşturulmasında rehin, şahitler, imzalı belgelerin aracı olarak kullanıldığını ve Osmanlı toplumunun günlük hayatında gerçekte “yazılı belgelerle” kalıcı iş ilişkilerini denetleyebildiğini ve borç almında Kur'ân hükmüne itinayı da göstermektedir.

Hüdâyî Vakfının hizmetini, Hüdâyî türbesinin duvarında yazılı, şu beyit özetlemektedir:

Dilâ tahsîl idem dersin eğer zevk-ı ilâhîden
Nasibini alır elbet giren bâb-ı Hüdâyî'den

Bu beyit, toplumda çeşitli kademelerdeki insanlara cinsiyet, ırk, renk, etnik farklılık gözetmeksizin, mânâdan alınacak zevkin öğrenilmesi için Hüdâyî vakfının kapısından girenin nasibini elde edebileceğine dair ayrıca çok anlamlı bir mesaj vermektedir.

Halka açık ve sivil-medeni ve siyasal baskıdan bağımsız, özerk olan toplumda insanların; yazılı olmasa dahi belli bir gelenek ve görenek etrafında bütünleşmesi, aynı gaye uğrunda çalışması söz konusudur. Hüdâyî hazretlerinin kurduğu vakfın hizmetleri belki de çağdaş sivil toplum kuruluşlarının henüz yakalayamadığı bir başka seviyede, bir başka boyutta faaliyet göstermiştir.

8. Sonuç

Buraya kadar Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfının kuruluşu, işleyişi ve hizmetleri hakkında, bulduğumuz belgelerin ve biraz da olsa onun eserlerinin ışığında bilgi verdik. Gerber, “Osmanlı döneminde kurulmuş küçük vakıfların bile halka açık alanda bağımsız çalışan sivil toplum kuruluşlarının en mühim örneğini

oluşturduğunu”⁶¹ belirtir. Osmanlı'nın egemen olduğu coğrafyalarda resmî otoriteden bağımsız çalışan halkın ortak faaliyetlerde bulunduğu ve el birliğiyle ürettikleri sivil toplum kuruluşu var mıydı, yok muydu sorusu hâlâ akademide tartışma konusudur. Meselâ Profesör Şerif Mardin, İslâm ve sivil toplum üzerine yazdığı bir makalesinde Batı ve Doğu'nun birbirlerine karşı ve bölünmüş olduğunu belirtmektedir.⁶² Sanki Batının sivil toplum örgütlerinin hayal edilen ve olması icab eden kabul edilebilir tek örnekmiş olduğu görüşünden hareketle yazılmış bu yazıda; “sosyal ilişkilerin kendince ima edilerek ortaya çıkarılmış yasaları çerçevesinde çalışan yasal kişilikle ve özerk, seküler ortaklar tarafından desteklenmekte ve güçlendirilmekte olduğu düşüncesi” üzerinde durulmaktadır.⁶³ Gerber; bu konuda “bunların hiç birisinin İslâm dininde bulunmadığı iddiası ile özerk sivil toplum kuruluşlarından eser de olmayacağı düşünülürdü.”⁶⁴ diyerek Profesör Mardin'in söz konusu tahlili ile öncelikle Batı'daki gelişmeleri idealize ettiğini vurgulamaktadır. Zira sivil toplumun, seküler ve kendince ima yollu yasaların günümüzdeki gibi olgun kavramlar olarak doğmadıklarını, zamanla geliştiklerini çoğunlukla da geçici olarak birbirleriyle çekişen güçlerin pratik uzlaşmaları olarak görüldüğünü belirtir. Gerber, yakın geçmişin araştırmalarının bu türden “eski teorilerin” yanlışlığını ortaya çıkarttığını söyler.⁶⁵ Biz burada sivil toplum için gereken siyasî otoriteden ayrı, özerk ve ortak faaliyet alanının vakıflarda çok canlı bir şekilde yaşadığının örnek modelini göstermeye çalıştık.

Hüdâyî vakfı, Azîz Mahmud Hüdâyî tarafından kurulduğu tarihten itibaren, özellikle tarikat merkezi olması sebebiyle, geniş halk kitlelerinden giderek büyük maddî ve manevî destek bulmuş bir kuruluştur.

Mürşid-i kâmil, ilim ehli ve hukukçu olan Hüdâyî, yaşadığı dönemde hürmet edilen ve sevilen bir şahsiyet olmuş ve Türkçe'de yerleşmiş bir atasözünün canlı örneğini teşkil etmiştir. Müslüman Türk kimliğinin benimsediği “Halka hizmet, Hakka hizmet” prensibini bizzat kendi şahsında yaşayarak etrafına anlatmıştır. Bugün, modern psikolojinin dile getirdiği; karşınızdakileri yönlendirmenin en doğru yolu, onlara yapmalarını istedikleriniz konusunda örnek olmaktır prensibini, Hüdâyî bağlı olduğu İslâm dininin öğretisi olarak benimsemiş, nefinden arınmış bir mutasavvıf şeyh olarak çalışmıştır. Bu vakfı diğerlerinden ayıran en önemli özellik, Hüdâyî'nin terbiyesi halkasına aldığı insanların davranışlarını yoğurarak, bitmeyen bir alâka ve sevgi ile onları eğitmesidir. Tekke ve zâviyelerin, adeta toplumun emniyet subabı gibi insanları iyiye ve doğruya yönlendiren ve güzel ahlâkın öğrenilmesi için yoğun halk kitlelerini kucaklayan fonksiyonunu bir kere daha dile getirmeliyiz.

Dergâhlar; tarikat büyükleri olan şeyhlerin -veya tabir caizse öğreticilerin- adeta psikoterapi atmosferine sahip bir ortamda, insanlara zaaf ve hırsırları ile mücadeleyi öğrettikleri, bunu öncelikle kendi nefislerinde yaşayıp, halleri ile örnek teşkil ettikleri, dönemlerinin fikir, san'at, ve edebiyat kulüpleri olduğunu söyleyebileceğimiz kuruluşlardır.

Azîz Mahmud Hüdâyî, toplumda -ekonomik bakımdan- üst tabakadan en alt tabakadaki insana kadar ulaşabilmiş, hitap ettiği kitle geniş bir yelpazede hemen

herkesi kapsamıştır. Hüdâyî vakfı, yaygın eğitimi camiinde verilen vaaz ve hutbelerle, özel eğitimi ise dergâhta işlenen derslerle sağlamış, nesillerden nesillere aktarılan tasavvuf kültürünün, edebiyatın, sanatın merkezi haline gelmiştir. İncelediğimiz dinî faaliyetlerin vakfın eğitim-öğretim hizmetleriyle beraber yürütüldüğü görülmektedir. Hüdâyî hazretleri vakfındaki kitapları camiinden dışarı çıkarılmaması şartı ile koruma altına almaya çalışmış ve modern kütüphaneciliğin icab ettirdiği kurallar gibi günün en pratik çözümünü üretmiştir. Aile üyelerine tahsis ettiği imkânların o günün şartlarında düşünülerek ele alınması bugün için zor bir veri olsa da anlaşılabilir değildir. Fukaraya yiyecek ikramı, yetimlerin giydirilmesi ve mahallelinin hizmetine su getiren yolların yapılması sosyal ve dinî şuurun nasıl yaşanmış olduğunun örnekleridir. Bunları vakfiyelerinde bahsettiği Kur’ân âyetlerinin icabı olarak yapması, “hizmet” mefhumunun mânâsı ve delilidir.

İslâmın etik değerlerinin yaşayan numuneleri vakıfların sadece bir örneğini ele aldığımız bu araştırmada, vakfın kurulduğu ve çalıştığı ilk asrında, Aziz Mahmud Hüdâyî’yi sevenlerin dalga dalga büyüdüğünü tesbit ettik. Ancak bu makalede, konumuzu sınırlayabilmek için çeşitli vakıflar kurarak, sonra da Hüdâyî vakfına katılmayı şart olarak getiren diğer vâkıfların vakıflarını işlemedik.⁶⁶ Aziz Mahmud Hüdâyî’nin vakfının hizmetleri, kuruluşundan yaklaşık 400 yıl sonra günümüzde dahi faaliyetlerini insanlara hizmeti Hak sevgisinden ilham alarak devam ettirmektedir.

KAYNAKÇA

Basılmamış Kaynaklar

Aziz Mahmud Hüdâyî. Keşfü'l-kına' an vechi'l-sema'. Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 238-2.

Hüdâyî Türbesi'ndeki koleksiyondan bulduğumuz Hüdâyî'ye ait on iki vakfiye tarihlerine göre şu şekilde sıralanmaktadır:

1. 27 Muharrem 1011/Haziran 1602 tarihli İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü (İTMM)'nin verdiği kayıt numarası Sandık 6, numara 362, eşya sıra no.118'dir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)'nde ise 611 numaralı Mücedded 26 Anadolu Vakfiyesi Defterinde I. sıra numarası ve 1. sahifesinde kayıtlıdır. İstanbul'daki asıl vakfiye ve Ankara'daki suret vakfiyenin her ikisi de Arapçadır.
2. Zilhicce 1014/Nisan 1606 tarihlidir. İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğünde Sandık 6, numara 362 ve eşya sıra numarası 117'de kayıtlıdır. Aynı vakfiye VGMA'nde 611 numaralı ve Mücedded 26 Anadolu Vakfiyesi adlı defterin 2 sıra numarası ve 5. sahifesinde kayıtlıdır.
3. Ramazan 1019/Kasım 1610 tarihlidir. İTMM'nde Eşya sıra numarası 135'te kayıtlıdır. VGMA'nde ise sene 1255 Başlar Anadolu Vakfiye Defteri s. 183-185'te kayıtlıdır.
4. Ramazan 1022/Ekim 1613 tarihlidir. İTMM'nün verdiği kayıtlı bir numarası yoktur. VGMA'nde ise sene 1255 Başlar Anadolu Vakfiye Defterinde mukayyedir.
5. Ramazan 1025/Eylül 1616 tarihlidir. İTMM kayıt numarası yoktur. VGMA'nde sene 1255 Başlar Anadolu Vakfiye Defterinde kayıtlıdır.

6. Şaban 1026/Ağustos 1617 tarihlidir. İTMM'nde Sandık 6, 362 numarada, kuyud-ı vakfiye numarası 453'tür. Ayrıca üzerindeki kayıta aynen şöyledir: "İşbu vakfiye Şûrâ-yı Evkaf kararıyla şeref-vârid olan 19 Receb sene 1343 ve 25 Şubat sene 1340 tarihli ve 410/383 numaralı Umûr-ı Şer'iyye ve Evkaf Vekâletinin tahrirâtı üzerine kaydolunmuştur. Fî 22 Temmuz sene 1340. Kayd ve mukabele şod." VGMA'nde ise Mücedded 26. Anadolu Defterinde 4. sırada kayıtlıdır.
7. Şevval 1030/Ağustos 1621 tarihlidir. İTMM'nde sandık 6, 362 numarada, eşya sıra numarası 131'de kayıtlı ve ciltlidir.
8. Evâil-i Rebiü'l-evvel 1031/Ocak 1622 tarihlidir. İTMM'nde sandık 6, 362 numarada ve eşya sıra numarası 130'da kaydı vardır. VGMA'nde ise Mücedded 26. Anadolu Vakfiye Defterinde 6. sırada kayıtlıdır.
9. Evâhir-i Rebiü'l-evvel 1031/Ocak 1622 tarihlidir. İTMM'nde Sandık 6, 362 numara, eşya sıra numarası ise 137'dir. VGMA'nde ise Mücedded 26. Anadolu Defterinde 8. sırada kaydı vardır.
10. 26 Şevval 1031/Ağustos 1622 tarihlidir. İTMM'nde Sandık 6, eşya sıra numarası 137'dir. VGMA'nde Mücedded 26. Anadolu Defterinde 9. sırada kayıtlıdır.
11. 15 Rebiü'l-evvel 1032/Ocak 1623 tarihlidir. İTMM'nde 10. Vakfiyeyi takip etmektedir. VGMA'nde de aynı defterde 10. sırada yer alır.
12. 27 Cemâziye'l-âhir 1032/Nisan 1623 tarihlidir. İTMM'nde 10 ve 11. vakfiyeleri takip eden bu vakfiye VGMA'nde de aynı defterde 12. sırada yer alır.

Basılı Kaynaklar

- Arkoun, Mohammed. "Locating Civil Society in Islamic Contexts." (İslâmî Kontekste Sivil Toplumun Yeri) *Civil Society in the Muslim World: Contemporary Perspectives*. (Müslüman Dünyasında Sivil Toplum: Çağdaş Yaklaşımlar). Ed. Aryn B. Sajoo. London: Tauris Publishers, 2002: 35-61.
- Açıkgöz, Namık. "Tezkirelere Göre 16. Asrın Sonuna Kadar Türk Edebî Kültür Hayatı." *Türkiye Günlüğü*. 1990, 11/Yaz: 114-123.
- Barkan, Ömer Lütfi. "İslâm-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller: I. Şer'î Miras Hukuku ve Evlâtlık Vakıflar." *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. 1940, VI: 156-181.
- _____. "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri." *Bellekten*. XXXIV, 1970, 133-136: 557-607.
- Berki, Ali Himmet. "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişâfı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faydeler." *Vakıflar Dergisi*. VI, 1965: 9-13.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara, 1997.
- "Civil Society." (Sivil Toplum) *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. (Uluslararası Sosyal ve Davranışsal Bilimler Ansiklopedisi) 2001.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, beşinci basım, 1997.
- Ernst, Carl W. Hz. Muhammed'in Yolunda: İslâmiyeti Günümüz Dünyasında Yeniden Düşünmek. Çev. Cangüzel Güner Zülfikar. İstanbul: Okuyan Us Yayınevi, 2005.
- Faroqhi, Suraia. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Orta Çağdan Yirminci Yüzyıla*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- Gerber, Haim. "The Public Sphere and Civil Society in the Ottoman Empire." (Osmanlı İmparatorluğunda Halka Açık Alan ve Sivil Toplum). Hoexter, Miriam, Shmuel N. Eisenstadt and Nehemia Levtzion, eds. *The Public Sphere in Muslim Societies*. (Müslüman Cemiyetlerinde Halka Açık Alan). New York: SUNY, 2002: 65-82.
- Hoexter, Miriam. "The Idea of Charity-a case study in continuity and flexibility of an Islamic Institution." (Hayrseverlik Fikri-Bir İslâmî Enstitünün devamlılığı ve esnekliği hakkında örnekleme

- çalışması). Wissenschaftskolleg-Jahrbuch. (Yıllık). 1985/86, 179-189.
- _____. "Huquq Allah and Huquq al-'Ibad as Reflected in the Waqf Institution." (Vakıf Müessesesinde Aksettiği Vechile Allah'ın ve Kulların Hukuku). Jerusalem Studies in Arabic and Islam. (Arapça ve İslâm Üzerine Kudüs Çalışmaları). 19, 1995: 133-156.
- _____. "The Waqf and the Public Sphere." (Vakıf ve Halka Açık Alan). Hoexter, Miriam, Shmuel N. Eisenstadt and Nehemia Levtzion, eds. The Public Sphere in Muslim Societies. (Müslüman Toplularında Halka Açık Alan). New York: SUNY, 2002: 119-138.
- Huntington, Samuel P. "The Clash of Civilizations." (Medeniyetler Çatışması). Foreign Affairs. (Hariciye İşleri). 72, No: 3, Summer 1993: 22-28.
- İnalçık, Halil. "Osmanlı Padişahı." AÜSBFD. 1958a, XIII, 1:68-79.
- _____. "Osmanlı Hukukuna Giriş." AÜSBFD. 1958b, XIII, 2: 102-126.
- Köprülü, Fuad. İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1983.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli. Yayına Hazırlayanlar: Ali Özek, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıncı, İbrahim K. Dönmez, Sadrettin Gümüş. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Mardin, Şerif. "Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire." (Osmanlı İmparatorluğunda İktidar, Sivil Toplum ve Kültür). Comparative Studies in Society and History. (Toplum ve Tarih Üzerine Karşılaştırmalı Etüdler). 11.3, 1969: 258-281.
- _____. "Civil Society and Islam." (İslâm ve Sivil Toplum). Civil Society: Theory, History and Comparison. (Sivil Toplum: Teori, Tarih ve Karşılaştırma). Ed. J. A. Hall. Cambridge: Polity Press, 1995: 278-300.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Zâviyeler: Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme." Vakıflar Dergisi. 1978, XII: 247-269.
- Öztürk, Nazif. Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Pakalın, Mehmet Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, üç cilt, ikinci basım, 1971.
- Sahillioğlu, Halil. "XVII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'da Tedavüldeki Sikkelerin Raici." Belgeler. 1964, 1-2: 228-233
- Sajoo, Aryn B. "Introduction: Civic Quests and Bequests." (Giriş: Medeniyet Arayışları ve Mirasları). Civil Society in the Muslim World: Contemporary Perspectives. (Müslüman Dünyasında Sivil Toplum: Çağdaş Yaklaşımlar). Ed. Aryn B. Sajoo. London: Tauris Publishers, 2002: 1-35.
- Springborg, P. "The Contractual State: Reflections on Orientalism and Despotism." (Sözleşmeli Devlet: Oryantalizm ve Despotizm Üzerine Görüşler) History of Political Thought, (Siyasal Düşünce Tarihi), 1987. 8:395-433.
- Tanman, Baha. "Azîz Mahmud Hüdâyî Külliyesi." Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 4, 1990: 340-343.
- Turner, Bryan S. "Orientalism and the Problem of Civil Society in Islam." (Oryantalizm ve İslâm'da Sivil Toplum Problemi). Orientalism, Islam, and Islamists, ed. A. Hussain, R. Olson, and J. Qureshi. Brattleboro, VT: Amana Books, 1984: 23-42.
- Yardım, Ali. Peygamberimizin Şemâli. İstanbul: Damla Yayınevi, ikinci baskı, 1997.
- Yediyıldız, Bahaeddin. "Hayrat Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler." Türk Kültürü Araştırmaları (Prof. Dr. I. Ercüment Kuran'a Armağan). XXVII. 1-2, 1989: 277-284.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. Azîz Mahmud Hüdâyî: Hayatı-Eserleri-Tarîkatı. İstanbul: Erkam Yayınları, 1990.
- Zülfikar, Cangüzel Güner. Azîz Mahmud Hüdâyî Külliyesinin Kuruluşu ve İlk Yüzyılı. Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1999.

DİPNOTLAR

¹ Zülfikar 1999.

² Huntington 1993, 22-28. Yazar bu makalesinde medeniyetlerin kesin bir çatışma içine gireceği iddiasındadır. Bu makalesini takiben aynı kanaatle kitabını da yayınlamıştır. Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, (Medeniyetler Çatışması ve Dünyaya Yeniden Düzen Vermek), New York: Simon and Schuster, 1996.

³ Ernst 2005, 38-39.

⁴ Hoexter 1995, 133.

⁵ Hoexter 2002, 119 ve Mardin 1969, 264.

⁶ Hüdâyî vakfiye-nâmeleri Ankara'daki, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)'ndedirler. Bunlara ek olarak Hüdâyî türbesinde bulduğum uzun yıllarca el ve göz değmemiş belge koleksiyonu da ana kaynaklarım arasındadır. Tezimde bu belgelere, Hüdâyî Türbe Koleksiyonu (HTK) adını vermiştim. Oradaki diğer vakfiye-nâme nüshaları ile VGMA'daki vakfiye-nâmeleri mukayese ederek çalıştım. Tez araştırmamı yaptığım tarihlerde Süleymaniye Kütüphanesi Müdürü olan Sayın Nevzat Kaya Beyefendi'ye bu geniş koleksiyondan beni haberdar ettiği için müteşekkirim. Söz konusu koleksiyonun Hüdâyî Türbesinden Sultan Ahmed'e nispeten çalışmaya elverişli bir yere naklini temin ettikleri için İstanbul Türbeler ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Erman Güven Beyefendi'ye de teşekkür borçluyum. Belgelerin envanter kayıtlarını da çalışmanın ilk adımı olarak o zaman tamamlamıştım. Umarım bu koleksiyon, Mayıs ayında sunduğum tebliğimde de belirttiğim vechile en kısa zamanda belgelerin ömrü adına daha sağlıklı ve araştırmacıya da daha kolaylıkla çalışmak imkânı verecek bir ortama kavuşturulur. Cangüzel G. Zülfikar.

⁷ Buradan itibaren Kur'an-ı Kerim parantez içinde K harfi ile kısaltılarak gösterilecektir. Devamındaki ilk sayı sûre ve ikinci sayı ise âyet numarasına tekabül etmektedir.

⁸ Hoexter 1985/1986, 180.

⁹ Yediyıldız 1989, 283.

¹⁰ Hoexter 1995, 133-156.

¹¹ Yediyıldız 1989, 283.

¹² Springborg 1987, 414-431; Turner 1984, 40; Mardin 1995, 290-291.

¹³ Sajoo 2002, 1-34 ve Arkoun 2002, 35-60.

¹⁴ Hoexter 1995, 133-156.

¹⁵ Hoexter 1995, 133-135.

¹⁶ Hoexter1995, 137-139.

¹⁷ Turner 1995, 39.

¹⁸ Hoexter 2002, 134-135.

¹⁹ Hoexter 2002, 135.

²⁰ Yılmaz 1990, 247.

²¹ Tanman 1991, 340.

²² Mevkufâtın tamirlerinin öncelikli olarak ele alınması konusunda 26 Ramazan 1019/Kasım 1610 tarihli 3. Vakfiyede, 2 Ramazan 1025/Eylül 1616 tarihli 5. Vakfiyesinde ve Evâhir-i Rebiülevvel 1031/Ocak 1622 tarihli 9. Vakfiyesinde yapılması gerekenler belirtilmiştir.

²³ Kaynakçada 9. Vakfiye olarak verdiğimiz Evâhir-i Rebiülevvel 1031/Ocak 1622 tarihli Hüdâyî vakfiyesinde bu konuda "Hak Subhanehu ve Teâlâ hazreti, nukud-ı mersûme irtifândan ve akarât-ı mestûre intifândan her ne ihsân ederse evvelen ibkâ-i rakabe-i vakf takdîm ve masâlih-i bina ve meremmet tetmîm olunduktan sonra" denilmektedir.

²⁴ Na'lça: Kaba kundura ve çizmelerin altına dayanıklı olması için mihlanan demirdir.

²⁵ Tahsis ve temlik konusu için bkz. Berki 1965, 11.

²⁶ Öztürk 1995, 26.

²⁷ HTK 30 numaralı, Cemaziyelevvel 1026/Mayıs 1617 tarihli emr-i hümâyün sûreti.

- ²⁸ HTK 13 numaralı, Şaban 1016/Kasım 1607 tarihli, Şeyh Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Şehzade Sultan Mehmed Camii evkafı zevâidinden günlük yüz akçelik vazife bedelini aydan aya alması için verilmiş berat ve Azîz Mahmud Hüdâyî'nin HTK 59 numaralı, Zilkade 996/Eylül 1588 tarihli, Sultan Süleyman Camii evkafı zevâidinden günlük on akçe vazifeye tayin edilip aydan aya bunu almasını buyuran Sultan III. Murad tuğralı bir nişan da vardır.
- ²⁹ Sahillioğlu 1964, 228.
- ³⁰ Sahillioğlu 1964, 228.
- ³¹ Günlük 1853,5 akçe x 354 gün= 656.139 akçe/yıl 656.139 akçe x 4 = 2.624.556 akçe (4 yıllık)
- ³² Yedi yıldız 1989, 107.
- ³³ Köprülü 1983, 349 ve Ocak 1978, 248
- ³⁴ Yardım 1997, 392-393.
- ³⁵ Ocak 1998, 113.
- ³⁶ Bu konuda ilâve bilgi için bkz. İnalçık 1958a, 68-79 ve 1958b, 102-126.
- ³⁷ Faroqhi 1997, 77. Yazar bu bilgiyi Mühimme Defterleri 82, s.74 ve 76 (1027-1617)'den aldığını dipnotta belirtmektedir.
- ³⁸ Cebecioğlu 1997, 407.
- ³⁹ Celvetîye Tarikatinde Mürîdin Vazifeleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Eraydın 1997, 429-430.
- ⁴⁰ Şeyhin emir ve tensibi ile mürîdin karanlık ve dar bir yere çekilip ibadetle vakit geçirmesi anlamında kullanılan bir tabirdir. Tasavvuf ıstılâhı olarak halvet, Hak ile gizli konuşmak demektir (Pakalın 1971, I-713).
- ⁴¹ Yerini yurdunu terk etmek mânâsına gelen celvet kelimesi tasavvuf ıstılâhı olarak, kulun Tanrı sıfatları ile halvetten çıkışına ve Tanrı varlığında fâni oluşuna denilir. Halvetten çıkmak ise itibârî şeyleri çıkarmak, hakikat libâsını giymek demektir (Pakalın 1971: I-273). İlâve bilgi için bkz. Eraydın 1997, 428-429.
- ⁴² "Esmâ-i Seb'a: Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hayy, Kayyûm, Kakhâr'dır." (Eraydın 1997, 390).
- ⁴³ Kesif bir zulmet hicâbı ile örtülü bulunan nefsin ilk makamıdır.
- ⁴⁴ Kaynakçada da belirtildiği üzere bu eser Süleymaniye Kütüphanesi'nde Pertev Paşa 238/2'dedir.
- ⁴⁵ Yılmaz 1987, 274.
- ⁴⁶ Yedi yıldız 1981, 268.
- ⁴⁷ Açıkgöz 1990, 116.
- ⁴⁸ Faroqhi 1997, 208.
- ⁴⁹ Yedi yıldız 1981, 219.
- ⁵⁰ Yılmaz 1990, 24-25.
- ⁵¹ Barkan 1940, 164.
- ⁵² Barkan 1970, XXV.
- ⁵³ HTK 105 numaralı, 22 Rebiülevvel 1072/Ekim 1661 tarihli belgede.
- ⁵⁴ HTK 78 numaralı, 21 Muharrem 1053/Mart1643 tarihli belgede.
- ⁵⁵ Hoexter 1985/1986, 189.
- ⁵⁶ Yedi yıldız 1986, 172.
- ⁵⁷ Hoexter 1985/1986, 183.
- ⁵⁸ Barkan 1940, 159-161.
- ⁵⁹ HTK 109 sıra numaralı 10 Safer 1074/Eylül 1663 tarihli belgede.
- ⁶⁰ HTK 161 numaralı, 8 Zilkade 1115/Mart 1704 tarihli belgede.
- ⁶¹ Gerber 2002, 77.
- ⁶² Mardin 1969, 278.
- ⁶³ Gerber 2002, 77.
- ⁶⁴ Gerber 2002, 77.
- ⁶⁵ Gerber 2002, 78.
- ⁶⁶ Zülfikar 1999, 116-127. Bu sayfalar arasında 1606-1678 yılları arasında kurdukları vakıflarla Hüdâyî evkafına katılmayı vakıf şartı olarak getirmiş yaklaşık yetmiş tane vakfiyenin listesi görülebilir. Bu vakfiyeler HTK'da bulduğumuz ve tezde kullandığımız belgeler arasındadırlar.